

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία
Πανεπιστήμιο Κρήτης
Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών
Ακ. Έτος 2002 – 2003
Φοιτήτρια: Ν Σταματιάδη
Επόπτης: Στ. Φιλιππίδης

**ΡΥΘΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΣΗ
ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ**

ΡΕΘΥΜΝΟ 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Το κίνημα του Συμβολισμού στην Ευρώπη και οι επιρροές του στην ποίηση του Σικελιανού
2. Η έννοια του Ρυθμού μέσα από τη βιογραφία του Ε. Βεράρεν
4. Ο Ρυθμός στο Μύστη Κ. Παλαμά
5. Διατρέχοντας τον *Λυρικό Βίο*
6. Ο Ρυθμός της Πλάσης
7. Ο Ερωτικός Ρυθμός
8. Ο Ρυθμός της Δημιουργίας
9. Συμπεράσματα
10. Επίμετρο

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία διερευνά την έννοια του Ρυθμού στο *Λυρικό Βίο* του Αγγελου Σικελιανού. Η σταθερή αυτή εμπίωση του Σικελιανού μέσα στο Ρυθμό συνδέεται άμεσα με τις ψυχικές του ιδιοτυπίες και θα αποτελέσει ένα σταθερό σημείο αναφοράς του ποιητή, που συνδέεται με τη λειτουργία της έμπνευσης ως προϋπόθεση της ποιητικής δημιουργίας. Η κοσμοθεωρία του Σικελιανού, που περιγράφεται στο Πρόλογο του *Λυρικού Βίου* δεν μπορεί να μας δώσει μια συγκεκριμένη απάντηση για το τι εννοούσε ο Σικελιανός με την έννοια του Ρυθμού, καθώς κινείται σε ένα Σιββυλικό τοπίο που βρίθεται από μεταφυσικούς όρους. Ωστόσο από τη συχνότατη χρήση της λέξης και μάλιστα πολλές φορές με κεφαλαίο (Ρυθμός), καταλαβαίνουμε ότι παίζει πρωταρχικό ρόλο στη ζωή του Α. Σικελιανού, ο οποίος φορτίζει τη λέξη πέρα από το τεχνικό και με ένα ιδεολογικό υπόβαθρο. Αυτό το υπόβαθρο προσπαθεί αυτή η εργασία να φωτίσει, υπόβαθρο που συσχετίζεται άμεσα με τις αλλαγές που βιώνει ο άνθρωπος στο τέλος του 19^{ου} αιώνα αρχές 20^{ου}, όπου η ανάπτυξη της Επιστήμης, στρέφει μερικούς ανθρώπους στην προσέγγιση της ζωής μέσα από μη ορθολογιστικά μονοπάτια. Δέκτης των Ευρωπαϊκών ρευμάτων ο Σικελιανός, επηρεάζεται από τον ελεύθερο στίχο των Συμβολιστών και προσπαθεί να θεωρητικοποιήσει την αγάπη του για την ποίηση μέσα από μυστικιστικές διαδικασίες πιστεύοντας όπως γράφει στον πρόλογο του βιβλίου του Βαλερύ, «Ευπαλίνος ή ο Αρχιτέκτων» ότι ο ποιητής πρέπει να νοιώσει τον Ρυθμό, μέσα του όπως οι μυόμενοι στα Ελευσίνια μυστήρια και μόνο τότε θα μπορέσει όταν ψυχή και σώμα καταληφθούν από τον Ρυθμό να του ανοίξουν οι πύλες της ποίησης.¹ Ωστόσο παρόλο το μεταφυσικό της υπόβαθρο η έννοια του Ρυθμού δεν υπόκειται

¹ Paul Valery, *Ευπαλίνος ή ο Αρχιτέκτων*, μετφ. Ε. Λαμπρίδη, Άγρα, Αθήνα 1988, σ.12

αποκλειστικά σε μια αυθόρμητη διαδικασία Αυτή αφορά το μέτρο της έμπνευσης. Αντίθετα, η κατασκευή του ποιήματος υπόκειται σε μια έλλογη διαδικασία, όπου ο ποιητής παράλληλα με το να είναι Μύστης είναι και Τεχνίτης του λόγου, αρχιτέκτονας του προσωπικού του Ναού, ρυθμιστής του Σύμπαντος, όπου μέσα από επίπονες διαδικασίες κατασκευάζει το ποίημα. Είναι το αίτημα του Σικελιανού για Ενότητα, προσπάθεια που είναι μέρος των ιδεολογικών του προσανατολισμών και μεταφράζεται με την ένωση των αντιθέτων Απολλώνιου και Διονυσιακού πνεύματος, τάξη και αναρχίας για τη γέννηση του ποιήματος. Επειδή όμως η έννοια του Ρυθμού εφάπτεται ακριβώς με τις άλογες περιοχές της Συνείδησης, στην προσπάθεια μου να τη θεωρητικοποιήσω χρησιμοποιώ δύο παραδείγματα. Το πρώτο παράδειγμα αφορά τη βιογραφία του γάλλου συμβολιστή Βεράρεν, θεωρώντας πολύ διαφωτιστική τη περιγραφή του Ρυθμού από το βιογράφο του Σ. Τσβαίχ και συγκρινόμενη με τις αντίστοιχες ιδεολογικές τοποθετήσεις του Σικελιανού και το δεύτερο τον Κ. Παλαμά, όπου εξετάζοντας μερικά χωρία από την ποίηση του διαπιστώνουμε ότι παρόλο τη διαφορετική τους ιδιοσυγκρασία, οι δύο ποιητές συναντήθηκαν κάποια στιγμή στο τρόπο που είδαν την ποίηση μέσα από την έννοια του Ρυθμού.

Τέλος, αφού επιχειρίσω μια σύντομη διαδρομή σε όλο το σώμα του *Λυρικού Βίου*, ανιχνεύω ειδικότερα την έννοια του Ρυθμού σε χωρία του και τα κατηγοριοποιώ σε τρεις βασικές ενότητες, που κινείται ευρύτερα η ποίηση του Σικελιανού : «Ο Ρυθμός της Πλάσης», «ο Ερωτικός Ρυθμός», «ο Ρυθμός της Δημιουργίας». Η εργασία ολοκληρώνεται με τα «Συμπεράσματα», ενώ ακολουθεί το «Επίμετρο», που επιχειρείται καταγραφή της λέξεως Ρυθμός/ Παλμός στο Λυρικό Βίο.

Σημείωση 1 : Στην εργασία μου ακολουθώ το κείμενο της εξάτομης έκδοσης του *Λυρικού Βίου* που επιμελήθηκε ο Γ.Π.Σαββίδης για τον «Ίκαρο» το 1978-1999

Σημείωση 2 : Για το εξάτομο *Λυρικό Βίο* και τον Πεντάτομο *Πεζό λόγο* του Α. Σικελιανού χρησιμοποιούνται στις υποσημειώσεις οι συντομογραφίες ΛΒ και ΠΛ αντίστοιχα.

Σημείωση 3 : Όλα τα παρατιθέμενα ποιήματα του Παλαμά είναι από τον τόμο : Κωστής Παλαμάς, *Άπαντα*, τόμος Γ', Γκοβόστης, Αθήνα, χ.χ., όπου *Ασάλευτη Ζωή* χρησιμοποιώ το (Ας. Ζ.)

Το κίνημα του Συμβολισμού στην Ευρώπη και οι επιρροές του στην ποίηση του Σικελιανού

Στα τελευταία χρόνια του 19^{ου} αιώνα και στα πρώτα του 20^{ου} εκδηλώνονται τα κινήματα του Συμβολισμού και του Αισθητισμού. Οι οπαδοί τους καταφεύγουν στα συγγράμματα του Βάγκνερ και του Νίτσε για να αντλήσουν τις ιδέες τους. Τόσο η μουσική του Βάγκνερ με «την έξοχη ικανότητα της να κάνει ακουστό κάθε εσωτερικό παλμό», όσο και η διερεύνηση του Νίτσε στους χώρους του αντιορθολογισμού, ήταν πρόσφορο έδαφος για τους ευρωπαίους ποιητές που προσπαθούσαν να δημιουργήσουν νέες καλλιτεχνικές φόρμες.² Οι Συμβολιστές αντιπαρατέθηκαν στο ρεαλισμό, που αδιαφορούσε για τη μυστικιστική λειτουργία της ποίησης. Για τους Συμβολιστές ο κόσμος του πνεύματος και οι μυστηριώδεις δυνάμεις εκπροσωπούν μια ψηλότερη βαθμίδα αλήθειας από εκείνη που γνωρίζουμε με την απλή παρατήρηση των φαινομένων της ύλης. Γι αυτό αποτελεί στην περιοχή της τέχνης κίνημα εχθρικό προς τον υλιστικό νατουραλισμό. Αυτή η βαθύτερη ουσία του κόσμου δεν μπορεί να αναπαραστεί από την τέχνη άμεσα και κυριολεκτικά, αλλά μόνον υπαινικτικά, με τη βοήθεια μύθων και συμβόλων. Οι συμβολιστές πίστευαν ότι για να υψωθεί ο λόγος σε καλλιτεχνική εκδήλωση πρέπει να λειτουργήσει ως σύμβολο ικανό να έχει μετοχή στη δραστηριότητα του πνεύματος. Η διάταξη των ηχητικών, μελωδικών και σημασιολογικών του στοιχείων να είναι τέτοια, ώστε να αντηχεί μέσα στη ψυχή μας ο δημιουργικός ρυθμός εκείνων των δυνάμεων οι οποίες αποτελούν τις πρώτες ρίζες της υπάρξεως.³ Ο ποιητής είναι ο προφήτης, ο μάγος, ο μύστης, ο αλχημιστής που οργανώνοντας το φωνολογικό και σημασιολογικό υλικό το μεταμορφώνει.

² M. C. Beardsley, *Ιστορία των Αισθητικών Θεωριών*, Νεφέλη, Αθήνα 1989, σ.266-267

³ St. Mallarme, *Ποίηση και Μουσική*, Πλέθρον, Αθήνα 1983, σ.21

Οι τάσεις αυτές δεν μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστη τη στιχουργική επεξεργασία του ποιήματος. Οι ποιητές αρχίζουν να συνειδητοποιούν ότι η ποίηση είναι μια κατάσταση γλώσσας πέρα από τα μετρικά σχήματα. Η ανάγκη αποδέσμευσης από την παλιά στιχουργία εμφανίζεται πρώτα στην Γαλλία.⁴ Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η σημαντικότερη αντεπίθεση στις απόψεις αυτές σημειώνεται από τον V. Hugo, κυρίως στον πρόλογο του *Cromweel* (1828). Ο Hugo, εισάγει το (vers brise) τον ραγισμένο ή σπασμένο στίχο, ο οποίος έχει υποστεί κάποια ρήγματα στον μετρικό του ρυθμό από την επέμβαση του προσωπικού ρυθμού του ποιητή στο μετρικό σχήμα.⁵ Οι Γάλλοι συμβολιστές πάλι αναζητούσαν δρόμους να εκφράσουν τον εσωτερικό τους κόσμο μέσα σε μια μορφή εντελώς απαλλαγμένη από μετρικούς περιορισμούς της παραδοσιακής ποίησης επιθυμούσαν ο ρυθμός στην ποίηση να εκφράζει «μια αταξία σοφά κατευθυνόμενη»⁶. Bertrand, Baudelaire, Rimbaud, Lautreamont, Moreas, Claudel και άλλοι γάλλοι ποιητές προσπαθούν να αποδεσμευτούν από τις παραδοσιακές φόρμες, αναδεικνύοντας τον εσωτερικό ρυθμό ως μέτρο αρμονίας. Ο Baudelaire στα «Μικρά Πεζά» ποιήματα λέει στον πρόλογό του :«Ποιός είναι εκείνος από μας, που μέσα στις ημέρες της φιλοδοξίας του δεν ονειρεύτηκε το θαύμα μιας ποιητικής πεζογραφίας μουσικής, χωρίς μέτρο κι ομοιοκαταληξίες, αρκετά ευκολολύγιστης (souple) κι αρκετά τραχιάς (heurtee), για να αποτυπώσει τα λυρικά κινήματα της ψυχής, τους κυμματισμούς της ονειροφαντασίας, τ'αναπηδήματα της συνείδησης;».⁷ Δεν είναι τυχαίο ότι οι συμβολιστές, επίσης, θα μεταφράσουν και τα «Φύλλα Χλόης» του Αμερικανού ποιητή Ο. Ουίτμαν και θα υιοθετήσουν τον μακρύ στίχο του, ελεύθερου ρυθμού.

⁴ Α. Κατσιγιάννη, «Μορφικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελληνική Ποίηση του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, (Συνοπτικό Διάγραμμα)», *Παλιμνηστών 5*, Ηράκλειο 1987, σ. 18

⁵ Α. Κατσιγιάννη, «Μορφικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελληνική Ποίηση ...», ο.π., σ. 9

⁶ Α. France- J Moreas-P Bourde, *Τα πρώτα όπλα του συμβολισμού*, Αθήνα 1983, σ.44

⁷ Η. Βουτερίδη, *Ο ρυθμικός λόγος στη νεοελληνική λογοτεχνία*, Αθήνα 1971, σ. 23 [C. Baudelaire : *Petits poemes en prose. Les Paradies artificielles. Edition definitive. Paris. Calman-Levy, p. 2*]

Όπως αναφέρει η Κατσιγιάννη : «Ωστόσο είναι η δεύτερη γενιά των συμβολιστών ή νεοσυμβολιστών, που επισημαίνει την ανάγκη για μια ριζική ανανέωση της τέχνης. Εκπρόσωποι αυτής της σχολής ο Kahn, Verhaeren, Maeterlinck, Viele-Griffin, Henri de Regnier κ.α. συνθέτουν με βάση τις ανάλογες κατευθύνσεις στο χώρο της μουσικής. Η νεοσυμβολιστική μεταρρύθμιση δεν περιορίστηκε μόνο στις προσωδιακές επεμβάσεις, αλλά προχώρησε και σε μια θεωρητική τεκμηρίωση. Η έμπνευση για τον ποιητή του 20^{ου} αιώνα δεν είναι πλέον μια ακαθόριστη θεόπεμπτη δύναμη που τον ωθεί να εκφράσει τη δύναμη του σε μια καθορισμένη μορφή. Ο Kahn την ορίζει ως μια ψυχική ώθηση, μια κίνηση του προσωπικού ρυθμού του ποιητή η διάρκεια του οποίου είναι ανάγκη να συμπέσει με τον στίχο στο οποίο θα διατυπωθεί. Ενσυνείδητα ελεύθερος ο ποιητής ορίζει τη φύση της ποιητικής μορφής υπακούοντας στο προσωπικό ρυθμό»⁸.

Όλες αυτές οι θεωρητικές τοποθετήσεις για το πως πρέπει να είναι ένα ποίημα και ποιός είναι ο ρόλος του ποιητή, δεν είναι ασύνδετες από τις εξελίξεις που σημειώνονται από την αρχή του 19^{ου} αιώνα ως τις τελευταίες δεκαετίες του, όπου η ανάπτυξη της αστικής τάξης και η άνθηση των επιστημονικών επιτευγμάτων ωθεί την κοινωνία να στρέφει σε υλιστικότερες και ορθολογιστικότερες επιλογές τρόπο ζωής. Οι καλλιτέχνες αντιστέκονταν σε αυτό τον ρασιοναλισμό που αισθάνονταν ότι απειλούσε και τους ίδιους ως αντιορθολογικά όντα. Αν στο 19^ο αιώνα, με τον ρομαντισμό ο καλλιτέχνης αποσυρόταν στο «φιλντισένιο πύργο» του για να εμπνευστεί θέτοντας τα όρια ανάμεσα στο χρησιμοθηρικό αντικείμενο και το αισθητικό, και προβάλλοντας το αισθητιστικό σύνθημα «η τέχνη για την τέχνη» στα

---

⁸ Α. Κατσιγιάννη, *Μορφικές Μεταρρυθμίσεις...*, ο.π.,σ.14

τέλη του 19^{ου} αιώνα έπρεπε να βρει ένα τρόπο να επαναπροσδιορίσει τον ρόλο του στην κοινωνία. Έτσι ο ποιητής βαπτίζεται ως ο ιεραπόστολος ο προφήτης ο αναμορφωτής της κοινωνίας, που σκοπό είχε την κοινωνική αναμόρφωση της κοινωνίας μέσα από την τέχνη. Το ποίημα γίνεται ένα κώδικας σημείων που προσεγγίζεται με το συναίσθημα και ο ρυθμός μια έννοια που συσχετίζει άμεσα με την ψυχοσύνθεση του ποιητή. Η όλη διαδικασία της λειτουργίας της τέχνης είναι να βρίσκει τρόπους για να μας φέρνει κοντά στην πραγματικότητα, όπου δεν μπορεί να φτάσει η διάνοια, με τις λογοκρατικές κατηγορίες της και την αναλυτική τάση της.⁹ Όπως αναφέρει και ο Η. Βουτιερίδης η ποίηση κέρδισε από την προσπάθεια των συμβολικών. Έκαναν την υποκειμενική ποίηση κάπως μουσικότερη, πιο τραγουδι. Έβαλαν στην ποίηση τον ελεύθερο στίχο, όχι μικρό κέρδος για τη νεοελληνική στιχουργία, που έδειξε πως είναι δυνατό και δίχως το εξωτερικό στολίδι της ομοιοκαταληξίας και δίχως την ομοιομετρία να φτιάνονται στίχοι απόλυτα αρμονικοί μόνο με τη σοφή χρησιμοποίηση του ρυθμικού στοιχείου, εξαιτίας της πολυτονίας της ελληνικής γλώσσας (οξύτονα, παροξύτονα, προπαροξύτονα).¹⁰

Το ευρωπαϊκό κλίμα δεν άφησε ανεπηρέαστο το Σικελιανό. Νεότερος, στις αρχές του αιώνα, αρχίζει να δημοσιεύει ποιήματα στα φιλολογικά περιοδικά, με καταφανή σημάδια του τελευταίου παρνασσισμού και του συμβολισμού.¹¹ Όπως γράφει ο Μ. Vittì : ο Σικελιανός, κληρονόμος του αισθητισμού του περασμένου αιώνα υποτάσσεται στις προδιαγραφές, που επιβάλλουν στον καλλιτέχνη μια εντελώς ιδιάζουσα συμπεριφορά και μια απόλυτη προσήλωση στο πρόσωπο που θέλει να παραστήσει. Ο Σικελιανός νεαρός ακόμα, στα 1901 έρχεται στην Αθήνα γράφεται στη Νομική, αλλά δεν παρακολουθεί τακτικά τα μαθήματα, αντίθετα προτιμά να

⁹ M.C.Beardsley, *Ιστορία των Αισθητικών θεωριών*, ο.π., σ.314

¹⁰ Ηλ. Π. Βουτιερίδης, *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1976, σ.245

¹¹ Λ. Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ΜΙΕ, Αθήνα 1991, σ.236

συμπράξει στη αναμορφωτική προσπάθεια που ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος είχε αναλάβει με τη «Νέα Σκηνή» του. Όπως αναφέρει ο Πρεβελάκης η «Νέα Σκηνή» υπήρξε μια απόπειρα πνευματικής μυσταγωγίας, όπου οι νεαροί «μύστες» που στρατεύτηκαν εθελοντικώς (ο Σικελιανός, ο Σωτήρης Σκίπης, η Κύβελη κ.α.) δεν απέβλεπαν σε σταδιοδρομία ηθοποιού, αν και μερικοί από αυτούς παρέμειναν στο θέατρο.¹² Αργότερα εντάσσεται σε μια παρέα Αμερικανών, ανάμεσα τους και η γνωστή χορεύτρια I. Dangan, που ζει στους πρόποδες του Υμηττού. Η ζωή αυτή, που είχε ένα πνεύμα μυστικισμού, είχε σκοπό την απομάκρυνση από τον πολιτισμό και την αναβίωση του αρχαίου ελληνικού πνεύματος.¹³

Από την ξένη γραμματεία διαβάζει τους μυστικιστές και εσωτεριστές, όπως Berlet, Schure και Saint- Yves d' Alveydre, του οποίου το έργο *Mission des Juifs* (1909), υπήρξε για τον Σικελιανό, όπως υποστηρίζει η Άννα Σικελιανού, το «*livre de chevet*».¹⁴ Αλληλογραφεί με τον E. Schure¹⁵, μελετά τις απόκρυφες διδασκαλίες και ιεροτελεστίες, τα Ορφικά, του Αδώνιδος, της Κυβέλης, τα Ελευσίνια¹⁶, ενώ ασπάζεται την αριστοκρατική αντίληψη ότι ο ποιητής είναι προφήτης, που μέλλεται να σώσει την ανθρωπότητα.¹⁷ Σύμφωνα με τα διδάγματα του Νίτσε που μελετούσε, νόημα έχει η ζωή στην ηρωική της διάσταση¹⁸. Ασπάζεται επίσης τις ιδέες του Μπερξόν για την δημιουργική εξέλιξη, τα ορφικά, βουδιστικά, και χριστιανικά μυστήρια. Πιστεύει στην ενότητα. Υπάρχει ενότητα σ' όλη την πλάση.¹⁹ Για την ένωση όμως αυτή, όπως γράφει ο ίδιος : «πρέπει ο άνθρωπος να είναι έτοιμος, έπειτα από άσκηση βαθιά και μυστική, ώστε να μπορέσει να ανταποκριθεί στους κοσμικούς

¹² Π. Πρεβελάκης, *Άγγελος Σικελιανός. Τρία κεφάλαια βιογραφίας και ένας πρόλογος*, Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα 1984

¹³ M. Vitti, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1987, σ.339

¹⁴ Άγγελος Σικελιανός, *Ιερουσαλήμ Ανέκδοτο Ημερολόγιο*, (επιμ. Ρ.Φ. Κικίλια), Αθήνα 2001, σ.401

¹⁵ Α. Ταρσούλη, «Ανέκδοτα Γράμματα του Συρέ στον Σικελιανό», *Νέα Εστία*, τ.χ. 576, (1951), σ.902 .

¹⁶ Θ. Εύδης, Άγγελος Σικελιανός, Ίκαρος, Αθήνα 1979, σ. 228

¹⁷ M. Vitti, *ο.π.*, σ.340

¹⁸ Ρωξάνη Δ. Αργυροπούλου (επιμ.), *Η φιλοσοφική σκέψη στην Ελλάδα*, Γνώση, Αθήνα 1998, σ.43

¹⁹ Sherrard Philip, *Δοκίμια για τον νέο ελληνισμό*, Αθήνα 1971, σ.208

ρυθμούς και να βρεθεί σε συντονία με το Παν». ²⁰ Υπό το πνεύμα λοιπόν αυτής της ενότητας, της ένωσης του ανθρώπου με τον άλλον άνθρωπο, τη Φύση, τον Θεό, για την κατάκτηση του Εγώ αντιμετωπίζει ο ποιητής τους μεγάλους μύστες που συχνά αναφέρει στα κείμενα του, ποιητικά και πεζά, αρχίζοντας από τον Ορφέα, τους προσωκρατικούς και τελειώνοντας στον Παλαμά. ²¹ Ο Σικελιανός, τάσσεται εναντίον της διανοησιοκρατίας, και διακηρύσσει ότι το ένστικτο είναι ο δρόμος της γνώσης. ²² Αυτές οι κοσμοαντιλήψεις δεν θα μπορούσαν παρά να τον επηρεάσουν στο πως πρέπει να κατασκευάσει ένα ποίημα.

---

²⁰ Ρ.Φ.Κικίλια, *Άγγελος Σικελιανός*, Βαθμίδες Μύησης, «Παν ο Μέγας»: Ένα λανθάνον κείμενο του Σικελιανού, Πατάκης, Αθήνα 202, σ.57

²¹ Ρ.Φ.Κικίλια, Giordano Bruno-Άγγελος Σικελιανός «Ο Αδρότερος Ανδρισμός», *Αντί*, τχ. 749, (2 Νοεμβρίου 2001) σ.60

²² βλ., Άγγελος Σικελιανός, *ΠΛβ'*, σ. 182

Η έννοια του Ρυθμού μέσα από την βιογραφία του Φλαμανδού ποιητή Βεράρεν

Πριν εξετάσουμε τους στίχους από τον Λυρικό Βίο που αναφέρονται στη λέξη «Ρυθμός», όμως ας δούμε δύο παραδείγματα ποιητών που χρησιμοποιούσαν τη λέξη «Ρυθμός» με το ίδιο εννοιολογικό φορτίο. Ζούσαν την ίδια περίοδο με τον Σικελιανό και υποθέτουμε ότι πρέπει να υπήρχε ιδεολογική συγγένεια στη χρησιμοποίηση της λέξης. Ο πρώτος είναι ο ποιητής Βεράρεν, ο δεύτερος ο πνευματικός του δάσκαλος, ο μύστης Κωστής Παλαμάς.

Στην βιογραφία του φλαμανδού ποιητή Ε. Βεράρεν ο Σ. Τσβαίχ σκιαγραφεί το κλίμα της εποχής που έζησε ο ποιητής και συχνά αναφέρεται στην έννοια του Ρυθμού σε σχέση με την ποιητική δημιουργία. Ο Ε. Βεράρεν έχει πολλά συγγενικά στοιχεία με τον Α. Σικελιανό. Και οι δύο υιοθετούν την εικόνα του «ιδιόρρυθμου ποιητή», ο Βεράρεν ντυνόταν και συμπεριφερόταν περίεργα,²³ το ίδιο και ο Σικελιανός²⁴, και οι δύο πίστευαν ότι ο ποιητής είναι ο ιεροκήρυκας, ο οραματιστής, ο προφήτης και η ποίηση είναι η κοινωνική απόστολή του ²⁵, επηρεάζονται από την ποίηση του Ουίτμαν²⁶, προσχωρούν στο κίνημα του Συμβολισμού και αποδεσμεύονται από τις έμμετρες φόρμες,²⁷ υμνούν την φύση και οραματίζονται την ενότητα του σύμπαντος,²⁸ αντιδρώντας στις σύγχρονες αξίες του δυτικού πολιτισμού.²⁹

Εκείνο όμως που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι πως περιγράφει ο Τσβαίχ την ευαισθησία που πρέπει να έχει ένας ποιητής. Γράφει :

²³ Σ. Τσβαίχ, *Βεράρεν*, Αθήνα 1955, σ.29

²⁴ Mario Vitti, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1978, σ.339

²⁵ Σ. Τσβαίχ, *Βεράρεν*, ο.π., σ. 13,42,93

²⁶ Παγκόσμιο Βιογραφικό λεξικό, λήμμα : «Βεράρεν», Αθήνα 1984, σ.254

²⁷ Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, ο.π., σ. 253

²⁸ Σ. Τσβαίχ, *Βεράρεν*, ο.π., σ.106

²⁹ Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, ο.π., σ. 235

«Πρέπει, ασυνείδητα, ο χτύπος της καρδιάς του [του ποιητή] να συντονίζεται με το ρυθμό του κόσμου που τον περιβάλλει. Σαν τον νευρασθενικό που είναι αδιάκοπα ξύπνιος, η νοσηρή του ευαισθησία πρέπει να είναι η λεία της αναμονής και της ανησυχίας. Αλλά, από την άλλη μεριά πρέπει να είναι ικανός να νοιώσει τον αυθορμητισμό, αυτήν την δύναμη που κάνει να αναπηδούν οι μεγάλες εκρήξεις.[...] Η ποιητική του διέγερση δεν πρέπει να περιορίζεται σε μian μόνο κατεύθυνση : για να έχει την απαραίτητη δύναμη πρέπει να συνταράζει ολόκληρο το σώμα, σαν ηλεκτρικό ρεύμα. Ο ρυθμός της πρέπει να αντιστοιχεί στον ζωτικό ρυθμό του οργανισμού του. Τα κύμματά της πρέπει να περιβάλλουν στενά κάθε συναίσθημα και κάθε στοχασμό. Σε κάθε ερεθισμό, σε κάθε ιδιαίτερη αίσθηση, πρέπει να απαντά η συγκεντρωμένη ευαισθησία της ζωτικής του ενέργειας. Ο Νίτσε το εκθέτει θαυμαστά αυτό, στο *Ecce Homo*: η ευρύτητα, η ανάγκη για έναν μεγάλο ρυθμό δίνει το μέτρο της έμπνευσης, και πρέπει να αντιστοιχή στην δύναμη επέκτασής του και στην έντασή του.³⁰

Ο ποιητής λοιπον πρέπει κυρίως με μη ορθολογιστικούς τρόπους να προσεγγίσει την έμπνευση. Η καρδιά, το αυθόρμητο, η πρόσληψη της πραγματικότητας μέσω των αισθήσεων κυριαρχούν σε σχέση με τις αναλυτικές διαδικασίες του νου.

Την ίδια αντίληψη, για τη σύλληψη του Ρυθμού, έργο των πνευματικών ανθρώπων συναντάμε και στον Σικελιανό. Για εκείνον : «Ο Ποιητής, ο Στοχαστής, Ο Μυστικός- αυτοί οι αυτοδίδακτοι πρωτόγονοι μπορούν να επικοινωνήσουν με του

---

³⁰ Σ. Τσβαίχ, *Βεράρεν*, ο.π., σ.89

Ρυθμούς της Ζωής.³¹ Θα αναφέρει αυτοβιογραφούμενος, την επιτακτική ανάγκη του Ρυθμού στη ζωή και στην ποίησή του: «από παιδί ξεκίνησε με το αίτημα της ενότητας και του Ρυθμού που ήταν τόσο πηγαία μέσα, μου ώστε να ανακινούνε μια πύρινη διαλεκτική, όπου ρέει μερόνυχτα στις φλέβες μου και που ασφαλώς δεν είπε σε κανένα ως σήμερα την τελευταία της λέξη».³²

Παρατηρούμε ότι ο Ρυθμός παρουσιάζεται και στα δύο κείμενα ως το εργαλείο του ποιητή που συγγενεύει με το ένστικτο και γιατί είναι το πιο κατάλληλο για να μιλήσει για τις ανθρώπινες αγωνίες. Αν και όπως επισημαίνει και ο βιογράφος είναι δύσκολο να αποδείξουμε τέτοιους ορισμούς γιατί η πράξη της δημιουργίας συγγενεύει με τους απρόσιτους χώρου του ασυνειδήτου, ο Τσβαίχ στην βιογραφία του Βεράρεν αφιερώνει μια αναλυτική περιγραφή στην σπουδαιότητα του Ρυθμού, συσχετιζόμενη με την ποιητική δημιουργία :

«Ο ρυθμός της νεότερης ζωής πρέπει να περνάει μέσα από τα ποιήματά του [ποιητή]. Ας θυμήσωμε πάνω σ' αυτό ποιά είναι η σημασία που δίνουμε στη λέξη ρυθμός : Σε τελευταία ανάλυση, ο ρυθμός ενός όντος είναι η αναπνοή του. Κάθε ζωντανό, οργανωμένο πλάσμα, έχει μια λειτουργία αναπνοής, που μετριέται από τους χτύπους της καρδιάς του, και που σημειώνει μιάν ανάπαυλα ανάμεσα στη στιγμή που δίνει και σ' εκείνη που δέχεται. Έτσι συμπεριφέρεται κι ένα ποίημα- εννώ ένα ποίημα άξιο του ονόματός του- αν και δεν είναι ζωντανό όν που έχει ζωντανή καρδιά. Η ποικιλία των κινήσεων του Ρυθμού βρίσκεται σε άμεση σχέση με την διαφορά του χρόνου της ανάπαυλας στην αναπνοή.

³¹ Άγγελος Σικελιανός, *ΑΒα*, σ. 15

³² Άγγελος Σικελιανός, *ΠΑβ'*, σ.214

Αυτή διαφέρει από άνθρωπο σε άνθρωπο, όταν βρίσκεται σε ηρεμία, σε ταραχή, σε χαρά, σε αγωνία, σε έκσταση. Κάθε εντύπωση αντιστοιχεί σ' έναν ρυθμό. Καθώς κάθε ποιητική προσωπικότητα αντιπροσωπεύει κι από μια μορφή πάθους, πρέπει κάθε ποιητής να βρίσκει τον ιδιαίτερο ρυθμό του που να εκφράζει την ποιητική του ιδιομορφία, έτσι παίρνει η γλώσσα του έναν τονισμό και μια διαλεκτική μορφή, θα μπορούσα να πω ατομική».³³

Δεν γνωρίζουμε αν ο Σικελιανός διάβαζε Βεράρεν. Πολλά ποιήματά του όμως είχαν μεταφραστεί στα ελληνικά, και σε έμμετρη απόδοση του από τον θεωρούμενο από τον ίδιο ως δάσκαλό του, Κωστή Παλαμά., καθώς επίσης και η μετάφραση του θεατρικού έργου «Ελένη της Σπάρτης», δράμα ενός πολυσύνθετου σεξουαλικού συμβολισμού³⁴. Υποθέτουμε λοιπόν ότι είναι πολύ πιθανόν ο Σικελιανός να είχε επηρεαστεί την ποίησή του. Θα σταθούμε σε μια σημαντική συγγένεια που έχει να κάνει με την κοινή τους πίστη στη δύναμη που πηγάζει από τον λαό. Ο Σικελιανός πιστεύει στον υπαίθριο λαϊκό άνθρωπο, στον γεωργό, στον βοσκό, στον ψαρά.³⁵ Ο Βεράρεν, πάλι, δοξάζει τη δημιουργική δύναμη της εργασίας των απλών ανθρώπων και προσβλέποντας στη συμφιλίωση του ανθρώπου με τον εαυτό του και τη Φύση έγραψε το Υπέρτατοι Ρυθμοί (*Les Rythmes souverains*, 1910).³⁶ Ο ποιητής γίνεται ο άνθρωπος που θα νοιώσει τους ρυθμούς που παράγει η εργασία των απλών ανθρώπων και θα γράψει για αυτούς.

³³ Σ. Τσβαίχ, *Ε. Βεράρεν*, ο.π., σ. 89-90

³⁴ Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, ο.π., σ.254. Επίσης, Α. Δόξας, *Παλαμάς*, Εστία, Αθήνα 1959, σ.208

³⁵ Θ. Ξύδης, *Άγγελος Σικελιανός*, ο.π., σ.28

³⁶ Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, ο.π., σ.254

Ο Τσβαίχ θα γράψει για τον ρόλο των ποιητών : «Πρέπει να γίνουν η καρδιά του κόσμου, καρδιά που χτυπάει σε κάθε χτύπημα του μεγάλου σφυριού και που ακολουθεί κάθε ερεθισμό, κάθε επιτάχυνση και κάθε σταμάτημα του συναισθήματος, πλημμυρίζοντας όλον τον οργανισμό. Από την ζωή τους οι ποιητές πρέπει να μαθαίνουν το ρυθμό της, και χάρη σ' αυτόν θα ξανακατακτήσουν την χαμένη αρμονία που υπήρχε άλλοτε ανάμεσα στον κόσμο και στην τέχνη»³⁷ .

Το αίτημα λοιπόν που επανέρχεται είναι η αναβίωση πιο πρωτόγονων τρόπων σύλληψης της ζωής, που ο δυτικός πολιτισμός με όλες τους τις υλιστικές εκφάνσεις αδυνατεί να προσφέρει. Ο ρόλος του ποιητή είναι να μπορέσει να ερμηνεύσει με την ποίησή του αυτούς του ρυθμούς και να γεφυρώσει το χάσμα της επιστήμης και της τέχνης ή του τεχνολογικού και πνευματικού πολιτισμού.

Αντίστοιχα, ο Σικελιανός, αναφέρεται συχνά στην έμπνευση που αντλεί από το ρυθμικό παλμό της φύσης, των ζώων και της ανθρώπινης εργασίας. Όπως ο γλύπτης σμιλεύει με ρυθμικά χτυπήματα τα μάρμαρα, ή ο τεχνίτης διαμορφώνει το πηλό έτσι και ο τεχνίτης του Λόγου επεξεργάζεται το ποίημα. Αρκετές είναι οι αναφορές στο Λυρικό Βίο στα εργαλεία του λαού.

Όπως το σμιλάρι :

Μα τώρα ειν' άλλος, πιο βαθύς **ρυθμός** που με γεμίζει.
Κ'είναι του Λόγου ποθητός σαν του μαρμάρου ο κόπος.
Κλεί ορμάνι γύρω τ'άγαλμα, και πλούσιος είν' ο τρόπος
όπου της Τέχνης την καρδιά φωτάει και πλημμυρίζει.
Αφήνω τώρα την ψυχή στο αιώνιο φέγγος όπως
του Γαλαξία ο ποταμός π' ολονυχτίς ορθρίζει.
Παίρνω το μέγα ανήφορο, τη νύχτα, στρατοκόπος.
Σμιλάρι ακούω, κι ο χτύπος του στα κορφοβούνια βουίζει...

-Ποιός τα βουνά σφυροκοπά κα γέμει αχόν ο τόπος ;
-Η Ελλάδα ολάκερη αγρυπνά και μάρμαρα σκαλίζει!

³⁷ Σ. Τσβαίχ, *Ε. Βεράρεν*, ο.π., σ.94

(ΛΒβ, «Ρυθμός και Ναός», στ.83-90)

Άλλοτε πάλι ο λαός με το σμιλάρι και ο ποιητής με τον Λόγο (ποίηση) προσπαθούνε να ξεφύγουνε από τον Ρυθμό το σαρκοφάγο, που επιβάλει ο διασπασμένος τρόπος ζωής :

Μα εσύ, τρανέ πατέρα,
πατέρα όλων εμάς οπού σε εικόνα
ταφής, από την πρώτην ηλικιά μας,
έχουμε ιδεί τα πάντα και, ή με λόγο
ή με σμιλάρι, με την πνοή μας όλη
απάνω απ' το **ρυθμό** το σαρκοφάγο
να υψωθούμε αγωνιόμαστε*

(ΛΒε, «Δαίδαλος», στ.74-78)

Ο ρυθμός του αργαλιού, του μεταδίδει το παλμό για να δημιουργήσει το ποίημα :

Και ο αργαλιός συθέμελος
εβρόντα, και το σπίτι εχτύπα...
Πόσα βαθιά νοήματα
με τον αχό του εταίριαξα
και με τα στήθη μου είπα!

(ΛΒα, «Αλαφροΐσκιωτος», στ.1077-81)

Ο ρυθμός από το στημόνι:

Γοργό ως τραντάζει της ψυχής βαθιά μου το στημόνι,
των κοιμημένων μου ο λαός ακούει και με σιμώνει!

(ΛΒδ, «Άσμα III», στ.91-92)

ή :

Δυό χρόνοι στήνουν αργαλειό την ώρα με την ώρα,
σ' ανέμους μέσα καυτερούς, σε πάγο, σε βροχή,
και, μες στη μέση των καιρών, της ' φαίνουνε τα δώρα,
στημόνι η πλάση γύρα της, κ'υφάδι όλ' η ψυχή !

(ΛΒδ, «Πέμπτο Ευαγγέλιο», στ.239-241)

Το αμόνι :

Έτσι δεόμουνα, έτσι
μπρός στ' ατσάλινο αμόνι της Σιγής,
και να που, ξάφνου,
το γιγάντιο σφυρηλάτημα,
ανδρικό, γαλήνιο, ρυθμικό, μεγάλο,
άρχισεν ολοένα να χτυπά!

(ΛΒγ, «Αντίκρισμα με τον εαυτό μου», στ.51-56)

ή αλλού :

Στο πέλαον ολοπόρφυρο
του αγέρα, που βυθίζεται όλη η πλάση,
διαβαίνει τώρα πύρινο το αντίφλογο,
στα κορφοβούνια πάει να ξεφωλιάσει,
που ανάβει ο βράχος τρίψηλα
σα σίδηρο καυτό και δυναμώνει,
την ώρα αναμένοντας
που θε να πέσει το σφυρί στο αμόνι,..

(ΛΒα, «Αλαφροΐσκιωτος Ι», στ.597-604)

Ο κτύπος που παράγει η ρυθμική επανάληψη των πραγμάτων, αποτελεί για τον ποιητή, ένα έναυσμα για να δημιουργήσει το δικό του ρυθμικό λόγο. Ρυθμικός λόγος είναι η ποίηση. Ο Ρυθμός όπου εδράζει γεννάει την αρμονία καθώς είναι η αρχή και το τέλος κάθε κίνησης που την κυβερνάει η τάξη. Ο Ρυθμός βρίσκεται σε κάθε έκφραση της φύσης. Ρυθμός υπάρχει στο κρότο που κάνουν τα κτυπήματα των σφυριών των σιδηρουργών, ρυθμός υπάρχει και στον κρότο που γίνεται από τον καλπασμό του αλόγου, στο γνέψιμο του αργαλειού, στο κυμματισμό της θάλασσας. Έτσι λοιπόν, όπως αναφέρεται, ρυθμός βρίσκεται παντού, όπου υπάρχει κάποια τάξη. Γιαυτό υπάρχει φυσικά και στον ανθρώπινο λόγο, που που είναι η κίνηση της φωνής

με τάξη.³⁸ Ο Σικελιανός οργάνωνει το ποιητικό του σύμπαν βάση αυτών των ρυθμών, αναζητώντας στις πρωτόγονες μορφές έκφρασης, αυτό που στη συνέχεια ο ίδιος επεξεργάζεται τόσο έλλογα. Όπως αναφέρει και ο Παράσχος : Ολόκληρη η φύση σε ό, τι πιο εσώτερο έχει, ζει μες στη ψυχή του ποιητή, σε μια αέναη ενότητα δημιουργική, μα και τα φαινόμενα όλα ζουν ξεχωριστά, αυθύπαρκτα, αντιχτυπούν μέσα του πλαστικά και εκφράζονται με μοναδική πλαστική λαμπρότητα.³⁹

---

³⁸ Η. Βουτιερίδη, *Ο ρυθμικός Λόγος στη Νεοελληνική Λογοτεχνία*, Αθήνα 1971, σ.14-15

³⁹ Κ. Παράσχος, «Σύγχρονοι Έλληνες Λογοτέχνες : Άγγελος Σικελιανός», *Νέα Εστία*, τχ.196, (1935), σ.172

Ο Ρυθμός στο «μύστη» Κ. Παλαμά

Ο Παλαμάς χαρακτηριζόταν για την ευρεία πολυμάθεια του και την ικανότητα του να είναι ενήμερος για όλα τα σύγχρονα ευρωπαϊκά ρεύματα της εποχής του. Εκλαϊκευτής της ευρωπαϊκής παιδείας συχνά μέσα από τις «Επιφυλλίδες» του ενημερώνει τους αναγνώστες για τα ευρωπαϊκά κινήματα, ενώ το 1864, έχοντας ήδη επισημάνει την στροφή που γίνεται στα γαλλικά κυρίως γράμματα με το κίνημα του Συμβολισμού, θα αναφερθεί στην εμφάνιση των Συμβολιστών, την έμπνευση τους από τη μεταφυσική και την αντιπαράθεση τους με τον μονόπλευρο υλιστικό προσανατολισμό της επιστήμης. Ο ίδιος μελετούσε τους Συμβολιστές και μάλιστα είχε κατατάξει τον Ε. Βεράρεν σε ποίημα του ανάμεσα στους πνευματικούς του φίλους.⁴⁰ Ο Καραντώνης επισημαίνει ότι ο Παλαμάς ήταν ο πρώτος που στα 1899 χαρίζει στη λογοτεχνία μας το πρώτο μεγάλο συμβολικό ποιήμα οι «Χαιρετισμοί της Ηλιογέννητης». Αναφέρει σχετικά : Στους «Χαιρετισμούς της Ηλιογέννητης», ο Παλαμάς πραγματοποίησε με τρόπο θαυμαστό το μουσικό αίτημα του συμβολισμού, αλλά με τον τρόπο της ορχηστρικής μουσικής, τρόπο ταιριαστό με τη χρήση του ελεύθερου στίχου, η μάλλον του «απελευθερωμένου»- πολύτροπου όπως τον βαπτισε ο Παλαμάς.⁴¹

Ο Παλαμάς συνάντησε στην εποχή το νεωτεριστικό ευρωπαϊκό δυτικό πολιτισμό και γοιτεύτηκε από αυτόν. Στα ύστερα όμως χρόνια της ζωής του, όπως φαίνεται από μια μαρτυρία του Σικελιανού, συμπεραίνεται ότι ο Παλαμάς το τελευταίο καιρό της ζωής του είχε απαρνηθεί την πίστη του στις ορθολογιστικές δυνατότητες του ανθρώπου και είχε παραδεχθεί ότι το «Μυστήριο» είναι η

⁴⁰ Α. Δόξας, *Παλαμάς, (Ψυχαναλυτική Ανάλυση του Έργου του)*, Ίκαρος, Αθήνα 1959, σ.149

⁴¹ Α. Καραντώνη, *Εισαγωγή στη Νεώτερη ποίηση*, Δίφρος, Αθήνα 1958, σ.29

βασικότερη προϋπόθεση δημιουργίας.⁴² Παρά τις οποίες διαφορές τους λοιπόν, ο Παλαμάς και ο Σικελιανός συναντήθηκαν στις απόψεις τους περί μυστικιστικών θεωριών και ποίησης.

Ο Παλαμάς αποκαλούσε τον νεαρό Σικελιανό «Μύστη» :

«Μ' αρμάτωσες με τον μανδύα τον ιερό μιας πίστης
Όμως εσύ είσαι κι' ο ιερός ποιητής, ασκητής και μύστης»

Αλλά, ακριβώς την ίδια ιδιότητα που του απέδωσε ο Παλαμάς, θα ανταποδώσει ο Σικελιανός στον Παλαμά στη διάλεξη που έδωσε για τα πενήντάχρονά του το 1936 με τίτλο «*Ο Παλαμάς Ασκητής και Μύστης*». Στη ομιλία αυτή, θα τον περιγράψει μεγάλο ποιητή, γιατί έκανε μια επίπονη πορεία από ποιητής - ασκητής προς τη γαλήνια και τη ύψιστη ολοκλήρωσή του ως Μύστης. Η ποίησή του, ο λυρισμός είναι «πύρινο ποτάμι», γιατί υπακούει στον αιώνιο Νόμο που είναι «Μυστήριο και Θυσία», μα συγχρόνως και «Μέτρο και Ρυθμός».⁴³

Ο Ρυθμός, λοιπόν απασχολούσε και τους δύο ποιητές ως βασική προϋπόθεση της ποιητικής δημιουργίας. Αρχικά ο Παλαμάς στο ποίημα του «Ο Χαιρετισμός της Ρίμας» στην *Ασάλευτη Ζωή* είχε εκθειάσει την καθοδήγηση της Ρίμας, αποκαλώντας τη «δεκάτη Μούσα». Αλλά, όπως παρατηρεί ο Δημαράς η έμπνευση για ένα ποιητή δεν είναι μόνο η καθοδήγηση της ρίμας φαινόμενο φυσικό, που ο Παλαμάς το παραδέχεται αποκαλώντας την Ρίμα, «Πυθία» θέλοντας να δείξει ότι η Ρίμα με τους φυσικούς της συνδυασμούς φτιάχνει απροσδόκητες συσχετίσεις και οδηγεί την σκέψη του ποιητή, αλλά ο τρόπος της έμπνευσης συσχετίζεται κυρίως και με την στιχουργική μορφή, τον ρυθμό, που θρονιάζει κυρίαρχος και μόνος μέσα στη ψυχή

⁴² Ε.Ν. Μόσχος, «*Η Μεταφυσική Αγωνία στον Παλαμά*», Παπαδήμας, Αθήνα 1993, σ.118

⁴³ ΠΛγ, σ.95

του ποιητή μέχρι να βρεθούν τα λόγια, οι σκέψεις, τα αισθήματα, οι εικόνες που θα επιτρέψουν τη γένεση του έργου.⁴⁴

Και πράγματι τη σημαντικότητα του Ρυθμού για τον Παλαμά που υπακούει σε πιο ελεύθερους όρους σύνταξης ενός ποιήματος την παρατηρούμε στα παρακάτω ποιήματα :

Εγώ ο Ρυθμός ο νέραϊδος ο βασιλιάς την άφησα
στον κρυσταλλένιο πύργο της την πολυαγαπημένη μου,
τη Ρίμα τη βασίλισσα την ερωτοκρατόρισσα,
που πάντα σκλάβο ορέγεται να με κρατάη στα πόδια της,
και καβαλλάρης έφυγα και κυνηγάρης έτρεξα
στα κορφοβούνια, στα ριζά, στα ξέφωτα, στα ολόφωτα
να σαϊτέψω ελεύτερα και να σκλαβώσω αξέταστα
κ' εγώ τα λάφια του ονειρού και του καημού τις πέρδικες.

(Ασ. Ζ., αρ.41, «Εκατό Φωνές»)

ή :

[...]

Του Λόγου δος του τα στοχασμένα βαθιά γνωρίσματα,
δος του τα θεία τα παιγνιδίσματα του Ρυθμού,
μικρή ζωή μου, κάποιο σημάδι του διάβα σου άφησε,
δροσοσταλίδα μέσα στην άβυσσο του καημού!

(Ας. Ζ., αρ.76, «Εκατό Φωνές»)

Και ο Σικελιανός όμως ακολουθεί την ίδια πορεία :

Τον στίχον άπλωσα ηχηρό,
πολύθροο σαν πλατάνι
Ξανάφερα το αλάθειτο
του θείου ρυθμού βοτάνι.

(ΛΒα, «Αλαφροΐσκιωτος ΙΙΙ », στ.801-804)

Ο Φυσικός κόσμος, επίσης, αποτελεί και για τους δύο ποιητές χώρο αρμονίας, εκεί όπου ενυπάρχει ο Ρυθμός σε πρωτεϊκή μορφή. Ο Παλαμάς ομολογούσε ότι υπάρχουν

⁴⁴ Κ. Θ. Δημαράς, *Κωστής Παλαμάς(Η πορεία του προς την τέχνη)*, Έκδοση Β', Ίκαρος, Αθήνα 1962, σ.18

δύο κόσμοι ο Φυσικός και ο Πνευματικός.⁴⁵ Στη «Φοινικιά», ο Παλαμάς περιγράφει μέσα από τη συμβολικότητα του φυσικού κόσμου, την αρμονία του που του, μοτίβο τόσο συχνό και στο Σικελιανό :

Δε σταμάει κισσός, δεν κόβει παρακλάδι
 Του κορμού σου χυτή κ' ελεύτερη τη γύμνια*
 Όμως γυμνή, με ονειρούφαντο μαγνάδι
 Σκεπάζεις τα χλωρά του κήπου στενορρύμια..
 Λαμποκοπάει της βασιλείας σου σημάδι
 κορώνα αχτίδων από σμάραγδα κι ασήμια
 κρεμάμενη, τρεμάμενη από την κορφή σου*
 Ω! τι ρυθμός που κυβερνάει το θείο κορμί σου!

(Ασ. Ζ., «Φοινικιά»)

Και στους δύο ποιητές η γη είναι η μητέρα- Γη, που κυφορεί όλους τους ρυθμούς της πλάσης στους κόλπους της :

Παλαμάς :

Ακούσαμε της γης το μέγα καρδιοχτύπι.
 Νέο τραγούδι αφάνταστο που δεν ειπώθη,
 ήχος, που τίποτ' από μέσα του δε λείπει*

(Ασ. Ζ., «Φοινικιά»)

Σικελιανός :

Ασφοδελώνα* ακούμπησα
 το αυτί στη γη σου. Ετάνυζες
 μύριες χορδές αράχνινες
 κι αθώρητες στη στρώση σου,
 βαθιά, μακριά και γύρα.
 Του ανθρώπου και του κοπαδιού
 το πάτημα, του σερπετού
 το σάλεμα, ό,τι αν άγγιζε
 τη γη, σε δόνειε τρίςβαθα,
 σα μια βαρύηχη λύρα.

(ΛΒα, «Αλαφροΐσκιωτος ΙΙΙ », στ.548-557)

⁴⁵ Κ. Ζηλεμένος, *Τριλογία του Παλαμικού Έργου*, Αθήνα 1960, σ.105

Τη μυστικιστική χροιά του Ρυθμού τη βλέπουμε στον Παλαμά στο ποίημα «Ασκραίος» (1904), όπου ο ποιητής υμνεί τον Ησίοδο από την Άσκρα της Βοιωτίας, ως ποιητή της Γης και του καμάτου των απλών ανθρώπων. Το ποίημα μας παρουσιάζεται σαν η κορυφή της τριλογικής πυραμίδας : «Φοινικιά», «Εκατό Φωνές», «Ασκραίος». Ο «Ασκραίος» δεν είναι απλό σύμβολο καθώς ενσωματώνει ταυτόχρονα τον Ησίοδο, τον Παλαμά και το Ποιητή εν γένει.

Το ποίημα περιγράφει την κατάβαση του Ασκραίου στον Άδη, τη συνάντησή του με την Περσεφόνη και την αλλαγή της ψυχικής του κατάστασης από το «παράδερμα» του Πάνω Κόσμου σε μια στοχαστική θεώρηση των πραγμάτων. Η Περσεφόνη ζητάει από τον Ασκραίο να της τραγουδήσει και εκείνος βλέπει τώρα το όραμα του κόσμου μέσα από το Ρυθμό. Οι δύο ψυχικές μεταβάσεις του Ησιόδου περιγράφονται με τους παρακάτω στίχους

Ο Ρυθμός του πάνω κόσμου :

Κ' εμέ η ψυχή μου, του χαϊδεμένου ρυθμού δουλεύτρα,
κ' εμέ η ψυχή μου κόρη της αύρας και του βοριά,
προς τον αιθέρα λυγεροκάμωτη ταξιδεύτρα,
κ' εμέ η ψυχή μου μέσ' τα βαριά,
στα σκληρά μέσα, στ' άκαρδα μέσα, μέσα στα γαύρα
(στ' αμόνι κόσμος πελεκημένος με το σφυρί),
πιάστηκε, δάρθηκε στην χαλκόφλογα την ανάβρα,
σαν πεταλούδα μαυρειδερή.

Ο Ρυθμός του Παντός :

και πίστευ' απ' τα χέρια μου πραγματικά πως βγαίνει,
κόσμε, που σ' είδα όνειρο στον κόσμο του Ρυθμού

Στους επόμενους στίχους ο Παλαμάς θα αξιοποιήσει ένα από τα πιο αγαπημένα

θέματά του του θανάτου και του ξαναγεννημού, γιατί ο Ασκραίος γνωρίζει πως για να

αναστηθεί σε μια νέα ζωή πρέπει να θάψει την πρώτη :

Όλα τα κλαίω και τα ρωτάω, κι όχι στον άμμο απάνω,
στη γη του Λόγου το' χτισα το κάστρο της καρδιάς
κ' έπρεπε, για να αναστηθώ, κ' έπρεπε να πεθάνω*
μ' ανάστησες, και μ' άφησες να στέκω όπου πατάς

Μετά τη συνάντηση του με τη Περσεφόνη, ο Ησίοδος, ξαναγυρνά στο φως της ημέρας και παραδίδει τη Λύρα του στο ποιητή- Παλαμά, για να ξαναζωντανέψει τα αρχαία διδάγματα με νέους τρόπους.

Ο Ρυθμός λοιπον για το Παλαμά στον «Ασκραίο» γεννιέται πριν θα λέγαμε από το ίδιο το ποίημα, είναι κάτι που συγγενεύει με τους αφανέρωτους και μυστικούς κόσμους, που προκαλούν την έμπνευση, ενώ το τραγούδι (ποίημα) φανερώνεται σαν μια μυστική δύναμη που προσφέρει γαλήνη στο νού. Η εξωτερική αρμονία ταυτίζεται με την εσωτερική κατάσταση του ποιητή. Ο ποιητής ξεκινά από το πάθος του ρυθμού για να ενωθεί με το Ρυθμό του Παντός. Η πορεία αυτή συνδυάζει το άλογο στοιχείο της έμπνευσης με το έλλογο στοιχείο της τεχνικής κατασκευής του ποιήματος, όπου ο ποιητής σαν τεχνίτης κατασκευάζει το ποίημα. Επίσης, η έμπνευση προϋποθέτει όπως είδαμε στον «Ασκραίο» τον συμβολικό «θάνατο» του ποιητή για να περάσει μέσω μιας υπερβατικής κατάστασης ανανέωσης στην ανάσταση. Αλλά ταυτόχρονα μέσα από τη σχέση ζωή-θάνατος επανέρχεται ο συμβολισμός των αντιθέσεων που υπάρχει πριν από την αποκάλυψη. Έτσι η έννοια της ανθρώπινης τελείωσης προκύπτει από την ενότητα και η ενότητα ενέχει την έννοια της συμφιλίωσης των αντιθέτων. Ο ποιητής πρέπει να περάσει από τα σκοτάδια για να βρει το φως. Πρέπει να πεθάνει για να ξαναγεννηθεί. Παράλληλα, όπως στον «Ασκραίο» ο ποιητής μέσα από αυτή τη κατάβαση στο κόσμο του Αδη, που φανερώνει την προσπάθεια ενδοσκόπησης του ίδιου του τον εαυτό επικοινωνεί με το αρχαίο πνεύμα, με την παράδοση, φωτίζεται και γίνεται μετά από την μύηση αυτή, ο μεταφορέας των διαχρονικών ηθικών αξιών στη Γη.

Την ίδια κοσμοθεωρία θα συναντήσουμε και στο Σικελιανό, όπου η κατάκτηση της υψηλότερης γνώσης του κόσμου μέσα από την άμεση σύλληψη του

ζωτικού του ρυθμού είναι από τα βασικά θέματα της ποίησής του.⁴⁶ Ο Σικελιανός περιγράφει στα ποιήματά του την κάθοδο στο Άδη, τη φώτιση και την επερχόμενη ανάσταση του ποιητή.⁴⁷ Η ανάσταση συνοδεύεται από μια γενικότερη αναγέννηση, η λύτρωση από τις αντινομίες της ζωής και η πραγμάτωση του αληθινού του εαυτού.⁴⁸ Οπως αναφέρει και ο Sheppard : Η οδός από την οποία φανερώνεται η Αιώνια Σοφία είναι καθοδική. Η οδός από την οποία το άτομο τελειοποιεί την ενόρασή του ως το σημείο που ενώνεται με τη θεία Σοφία, αποκαθιστώντας έτσι την αρχική ενότητα, είναι ανοδική. Κατορθώνοντας ο ποιητής την πνευματική ενόραση πετυχαίνει να συνδέσει και τους δύο κόσμους που έχουν αποχωριστεί και να αποκαταστήσει την πρώτη τους Ενότητα.⁴⁹ Η ενότητα είναι ένα από τα βασικά θέματα που θίγει σε όλο το *Λυρικό Βίο* ο Σικελιανός.⁵⁰

Στο ποίημα ο «Αστερισμός των Ύμνων» η δημιουργία του ποιήματος συντελείται μέσα από μια μια κοσμογονική ένωση :

Κι άξαφνα ξάστραψε ο ρυθμός, ο ηχός βαθύς απλώθη,
έλαμψε η φλόγα, κ' η καρδιά στον κόσμο ετούτο εστάθη,
σα μες στ'αστέρια εστάθη η γη και προς τα πάντα εδόθη,
προς την αυγή και τη νυχτιά, μ'ένα ήλιο μες στα βάθη

(ΛΒστ. «Ο αστερισμός των Ύμνων», στ.25-28)

ή

Λύνεται τώρα η καρδιά μου μέσα στο Ένα,
στο Ένα μέσα και το Παν...

(ΛΒστ, «Το ταχυδρομικό περιστέρι», στ. 101-102)

⁴⁶ Βλ. : «Ταξιδεύω με το Διόνυσο», στ. 26-45 «Η μετάληψη του Ελευσίνιου Κυκεώνα», στ. 57-60 «Δελφικός Λόγος IV», στ.39-40

⁴⁷ Βλ. : «Λόγια του Διονύσου στη Αριάδνη», στ.25-32 «Ταχυδρομικό Περιστέρι», στ. 113-117 «Haute Actualite», στ. 85-111 «Το κατορθωμένο Σώμα», στ.42-46 «Η κορφή της Νισύρου», στ. 53-69, «Αντρίκειο Βάπτισμα», στ. 191-197 «Πρώτη γνωριμία με τη Γη μου», στ.255, βλ. επίσης την ενότητα ο «Ερωτικός Παλμός».

⁴⁸ Βλ. : «Δαίδαλος», στ. 78-79 «Γράμματα», στ.19-20 «Ηρακλής», στ.44-46

⁴⁹ P. Sherrard, *ο.π.*, σ.200

⁵⁰ Βλ. : «Τα κρύα, τα ξάστερα νερά», στ. 10 «Δαίδαλος», στ. 20-24 «Το κατορθωμένο Σώμα», στ. 73-74 «Τέλειος Πόθος», στ. 26-28

Θεωρεί και αυτός όπως και ο Παλαμάς τον ποιητή ως το καταλληλότερο πρόσωπο για να δεχτεί τη θεία χάρη, καθώς είναι αυτός που έχοντας φτάσει στο μεγαλύτερο βαθμό αυτογνωσίας, άρα και τελείωσης μπορεί να μεταδώσει μέσω της ποίησης στους ανθρώπους την εμπειρία του.⁵¹ Επιπρόσθετα, όπως στον «Ασκραίο» ο Ησίοδος προσφέρει τη Λύρα του στον Ποιητή για να μεταβιβάσει το αρχαίο πνεύμα που κρύβει μέσα του τις διαχρονικές ηθικές αξίες και να τις μετουσιώσει δημιουργικά στο σήμερα με νέους τρόπους, [και την παλιά τη Λύρα στα νέα σου χέρια οδήγησα] έτσι και ο Σικελιανός πιστεύει ότι το παρελθόν δεν είναι αποκομμένο από το παρόν, αλλά συνδέεται με μια οργανική ενότητα που οι άνθρωποι πρέπει να ξαναβρούνε για να ρυθμιστούν με αυτές τις αθάνατες αξίες. Εξάλλου και το όραμα της Δελφικής προσπάθειας που τόσο υποστήριξε ο Σικελιανός δεν ήταν τίποτα άλλο παρά η δημιουργία ενός πνευματικού κέντρου που θα λειτουργούσε ως ρυθμιστής των ηθικών και πνευματικών αξιών. Ο ποιητής θα εκπλήρωνε ένα ρόλο ύψιστης αποστολής, της αποστολής του εμπνευσμένου προφήτη και οραματιστή του δασκάλου και μυσταγωγού, όπως ο Πίνδαρος και ο Αισχύλος.⁵²

Η μεταφορά του αρχαίου ρυθμού ως τις μέρες μας περιγράφεται στο ποίημα «Αττικό» :

Στα δύο μας τ' άλογα, αδελφέ,
το μαυρομαχητή Αρίωνα
και τον ξανθό Δημογόργονα, πα στη στάλα
του αθάνατου μεσημεριού,
στης Ελευσίνας τριποδίσαμε το δρόμο,
κουβεντιάζοντας αργά,
σα δύο παλιοί ιερείς των Αθηναίων, καβάλα...

[...]

»Κ' ετούτος ο ρυθμός, που τριποδίζουμε,
σα να' ναι ο ίδιος ρυθμός π' άκόμα

⁵¹ Βλ : «Satyricum II» στ. 1-4, «Διοτίμα», στ.173-176, «Τα χρώματα» στ. 120-127

⁵² Ε. Κήλυ, *Μύθος και Φωνή*, στιγμή, Αθήνα 1987, σ. 65

τ'άτια τα αρχαία αφήκανε το χνάρι του
θαμπό πάνω στο θείο ετούτο χώμα....»

(Λβε, «Αττικό», στ. 1-7/16-19)

Ο Σικελιανός πίστευε στην ένωση του ψυχής του με το Παν, με το Θεό, άλλοτε πανθεϊστικά και άλλοτε χριστιανικά. Την ένωση αυτή με τις άγνωστες δυνάμεις που κυβερνούν το Σύμπαν αναζήτησε και ο ίδιος στο ταξίδι του στο Άγιον Όρος. Στο *Αγιορείτικο Ημερολόγιο*, γράφει απευθυνόμενος στον εαυτό του : «*Ρυθμίσου με το Σύμπαν*». ⁵³ Ενώ στο ποίημα «Ο Κήπος» επισημαίνει :

Κλειδί! στα τριάντα χρόνια μου, που φοβερό με ζώνει
το Σύμπαν, σ'έχω εδώ, κλειδί της Πίστης μου, στη ζώνη!
(ΛΒστ, «Ο Κήπος [Α']», στ.39-40)

Τη κοσμοθεωρία αυτή φαίνεται ότι συμμερίζεται και ο Παλαμάς, ο οποίος θα γράψει : «Ο Ποιητής ακριβώς δεν ζη μέσα εις ιδιαίτερον κόσμον είναι πολίτης του Σύμπαντος κάθε κόσμου την φανεράν ή κρυμμένην αρμονίαν αντιλαμβάνεται» ⁵⁴. Ετσι επιδίδονται και οι δύο στη περιγραφή του ουράνιου σύμπαντος που αποτελεί μια εικόνα του ποιητικού τους σύμπαντος :

Ο Παλαμάς :

Γύρω στο εφτάστερο τ' Αμάξι ουρανοδρόμοι,
αμέτρητοι, γιγάντων κόσμοι και θηρίων,
ο Γαλαξίας, ήλιων ωκεανός, ο Ωρίων,
τα Ζώδια, του Απείρου τέρατα και τρόμοι.

Μουγκρίζει ο Λέων στην ερημιά των αιθερίων,
κ' η Λύρα παίζει, και σαν τρόπαιο και η Κόμη
της Βερενίκης δείχνεται, ρυθμοί και νόμοι
μέσα στο χάος χάνονται των μυστηρίων.

Και με τον Ηλιο Κρόνος, Άρης, Γη, Αφροδίτη,
σέρνονται, φεύγουν, τρέχουν κυνηγημένοι
προς του Ηρακλή το μεγαλόκοσμο μαγνήτη.

⁵³ Αγγέλου Σικελιανού, *Το Αγιορείτικο Ημερολόγιο*, (Επιμ. Ιωάννα Κωνσταντουλάκη- Χάντζου), Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1988, σ.195

⁵⁴ Κ. Παλαμά, *Άπαντα*, τόμος Α', χ.χ., σ.211

Μόνο η ψυχή μου σαν το πολικό αστέρι
 ασάλευτη, όμως λαχταρίζοντας προσμένει'
 δεν ξέρει από πού έρχεται, που πάει δεν ξέρει

(Ας. Ζ., « Πατρίδες»)

Ο Σικελιανός, πάλι αναπαριστά το σύμπαν να χορεύει σε ένα μυητικό χορό⁵⁵:

[...]
 κ' η Αλετροπόδα
 έσφυζε ακράτητο παλμό,
 σαλεύανε τα αιθέρια
 τα Ζυγοφόρια, ο Πόταμος,
 τ' ακοίμητα Λαγωνικά
 και ο Εφταπάρθενος χορός,
 πλέρια μαζί τ' αστέρια!

(ΛΒα, «Αλαφροΐσκιωτος Ι », στ.422-428)

Καταλήγουμε ότι η λέξη Ρυθμός στηρίζεται και στους δύο ποιητές σε μια κοσμοθεωρία που αφορά τη διαδικασία της έμπνευσης. Η Ποιητική εμπειρία εκδηλώνεται σαν διάσταση της μυστικιστικής πράξης. Η μυστηριακή σχέση του ποιητή με το αντικείμενό του δεν απασχόλησε μόνο τους εν λόγω ποιητές. Αξίζει να αναφέρουμε ότι την χρήση της λέξης «Ρυθμός» θα την συναντήσουμε και στον Καζαντζάκη και στο Βάρναλη⁵⁶ που ήταν σύγχρονοι του Σικελιανού. Είναι γνωστή η πνευματική φιλία του Καζαντζάκη με τον Σικελιανό. Ο Καζαντζάκης, αισθάνεται, όπως και ο Σικελιανός, προορισμένος για μια χαριστική αποστολή μέσα σε μια ανθρωπότητα βασανισμένη και προσπαθεί να εξασφαλίσει τα εφόδια που θα του

⁵⁵ Όπως παρατηρεί η Ρ.Φ.Κικίλια : «Η εικόνα, βέβαια, του σύμπαντος που χορεύει «κυκλικό» χορό δεν είναι πρωτότυπη, είναι όμως ενδεικτική της ενωτικής με το πάν τάσης του Σικελιανού, η οποία οφείλεται αφενός μόν στο ενδιαθέτο – όπως ομολογεί ο ίδιος ορφισμό του (ΛΒα, σ.25), αφετέρου στην ορφική παιδεία, που εκφράστηκε μετά το ταξίδι του.», Ρ.Φ. Κικίλια, *Αγιορείτικο Ημερολόγιο*, ο.π., σ.230

⁵⁶ Κ. Βάρναλης, *Ποιητικά- Πεζός Λόγος*, Αθήνα 1956, σ.24

επιτρέψουν να την επωμιστεί αποτελεσματικά.⁵⁷ Δέχεται και αυτός τις επιδράσεις του αισθητισμού,⁵⁸ του Νίτσε και του Μπερξόν και υιοθετεί τον δυϊσμό του διονυσιακού και απολλώνιου, που είναι καθοριστικός σε όλη την κοσμοθεωρία του. Θεωρεί και αυτός όπως ο Σικελιανός τον εαυτό του «Μύστη», και φιλοδοξεί να είναι ιδρυτής μιας νέας θρησκείας⁵⁹. Ο Καζαντζάκης όμως μετά το 1927 απομακρύνθηκε από την ιδέα της ίδρυσης θρησκευτικού μοναστηριού, που σχεδίαζαν με τον Σικελιανό με στόχο τη προσέλκυση πνευματικών ανθρώπων, ενώ ο Σικελιανός παρέμεινε πιστός αναφέροντας : «Πιστεύω στο Ρυθμό που κυβερνά την αίσθηση της ζωής βαθιά μου και για τούτο δεν διστάζω να σας πω, πως γύρω από την Ιδέα όπου υμνώ- όχι μόνο από με- θα μαζευτούν όλοι οι ευγενικοί, γέροι και τίμιοι άνθρωποι του τόπου μας».⁶⁰

Ο Δημαράς επισημαίνει την χρήση του παλμού στο έργο του Καζαντζάκη αναφέροντας ότι ο κόσμος του είναι καμωμένος από τα πιο ετερόκλητα υλικά : από τον πρωτόγονο μυστικισμό ως τις πιο εξελιγμένες ρεαλιστικές εκδηλώσεις. Την ενότητα του την παίρνει αυτός ο κόσμος όχι από την ανύπαρκτη οργανική ομοιογένεια του υλικών, όσο από τον παλμό του ίδιου του δημιουργού.⁶¹ Ο ίδιος πάλι ο Καζαντζάκης προσπαθώντας να θεωρητικοποιήσει την έννοια του «Ρυθμού» θα γράψει:

«Τι είναι λοιπόν ρυθμός; Μια κεντρική κίνηση όλο αρμονία που κυβερνάει το στοχασμό και την πράξη μας. Ένας «αόρατος Μονάρχης» που προστάζει- κι όλα τα στοιχεία, υλικά και πνευματικά, που αποτελούν την εφήμερη ομοσπονδία της ύπαρξής μας, υπακούν ελεύθερα, ελεύθερα γιατί ξέρουν πως η

⁵⁷ M. Vitti, *ο.π.*, σ.338

⁵⁸ Α. Σαχίνης, *Η πεζογραφία του Αισθητισμού*, Εστία, Αθήνα 1981, σ.12

⁵⁹ Ηλ. Π. Βουτιεριδής, *Σύντομη Ιστορία...*, *ο.π.*, σ.381

⁶⁰ Ρ.Φ.Κικίλια, *Ιερουσαλήμ...*, *ο.π.*, σ.380-381

⁶¹ Κ.Θ.Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος, Αθήνα 1987, σ.441

προσταγή αυτή είναι η πιο βαθιά τους προσωπική επιθυμία. Όποιος έχει ρυθμό είναι λυτρωμένος, Ο,τι κι αν κάνει είναι σωστό, δηλαδή αρμονισμένο με όλη του την ύπαρξη, συνέχεια αλάθευτη του περασμένου ψυχικού καιρού, γόνιμος σπόρος του μελλούμενου. Όποιος έχει ρυθμό δε φοβάται να παραστρατήσει μήτε να παραβεί καμιάν εντολή γιατί μέσα του δουλεύει ο νομοθέτης κι η κάθε πράξη δεν είναι πια παρά κύρωση κι εφαρμογή του μέσα του νόμου». ⁶²

Από τη σύντομη αυτή ανίχνευση της λέξεως Ρυθμός, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο εσωτερικός Ρυθμός υπήρξε το ζητούμενο στους ποιητές, μέσα από μια μυστικιστική ποιητική θεωρία για το πως πρέπει να κατασκευάζεται ένα ποίημα. Τελειώνοντας με αυτή τη θεωρητική περισσότερο ερμηνεία της έννοιας του Ρυθμού θα εξετάσουμε τώρα πιο συγκεκριμένα το Ρυθμό στο *Λυρικό Βίο*, επιχειρώντας πρώτα μια σύντομη αναφορά στο έργο συνολικά και κατόπιν σε μεμονωμένα χωρία που κατατάσσονται ανάλογα με τη θεματική τους σε τρεις βασικές ενότητες : «Ο Ρυθμός της πλάσης», ο «Ερωτικός Ρυθμός» και «ο Δημιουργικός Ρυθμός».

---

⁶² Ν. Καζαντζάκη, *Ταξιδεύοντας Αγγλία*, Αθήνα 1964, σ. 149

Διατρέχοντας το Λυρικό Βίο

Στα πρώιμα ποιήματά του Σικελιανού (1902-1905), στον «Αλαφροΐσκιωτο» (1909), στις «Ραψωδίες του Ιονίου» (1909), στα «Λυρικά Α'» (1910-1925), ποιήματά που έγραψε ο Σικελιανός, σε κλασικούς στίχους, περιγράφει το δημιουργικό ρυθμό και την άνθηση της ελληνικής φύσης, πλασιομένα από μια σχεδόν πρωτόγονη ζωή.⁶³ Οπως παρατηρεί ο Ε. Κήλυ η φύση στα πρώιμα ποιήματα του Σικελιανού «παίζει εντέχνως το ρόλο του προσωπείου του υπερφυσικού κόσμου' η έντονη αντίδραση του ποιητή προέρχεται εν μέρει από ένα προμήνυμα, που έγινε πεποίθησή του, πως πίσω από τα προσωπεία γήινων υποστάσεων κρύβονται θεότητες».⁶⁴ Στα «Satyricum II» και «Satyricum III», «Ο αστερισμός των ύμνων», «Ειδυλλιακά», ο Σικελιανός περιγράφει με όρους νεορομαντικούς, τη γέννηση της ποιητικής δημιουργίας που συντελείται σε ένα ονειρικό φυσικό διάκοσμο :

Ω ασάλευτε του τραγουδιού βυθέ, που ωσάν πλεμάτια
του πάγου απάνωθε κυλά, λάμπει το φως και ο ήχος,
γαλήνια φέγγει μέσα σου, σα σε υψωμένα μάτια
η πλάση, κι ούτε αντίσκομμα στο ρέμα σου είναι ο στίχος
(Λβστ, «Ο αστερισμός των ύμνων», στ.39-46)

Στα «Ειδυλλιακά», πάλι, ο Σικελιανός αξιοποιώντας τη σολωμική επίδραση καθώς και τη μακρά παράδοση του βουκολικού Θεοκρίτου επιχειρεί τη σύζευξη του χριστιανικού μύθου και της ελληνικής αρχαιότητας⁶⁵:

Πέτρα που ανάβρυσες νερό και γλυκομουρμουρίζεις
απ' των ονείρων του Μωυσή τη μυστική πηγή
ως του Θεόκριτου τους ρυθμούς, και ολόγυρα ποτίζεις
τη χλόη και πλάθεις όαση πάνω απ' τη στείρα γη
(Λβστ, «Ειδυλλιακά», στ.1-4)

⁶³ Α. Καραντώνης, «Εισαγωγή» στην ανθολογία *Παλαμάς, Σικελιανός, Καβάφης*, Βασική Βιβλιοθήκη «Αετού», Αθήνα 1955, τομ.1-48, σ.κα

⁶⁴ Ε. Κήλυ, «Μύθος και Φωνή στη Σύγχρονη Ελληνική Ποίηση», Αθήνα 1987, σ.83-84

⁶⁵ Α. Γκρέκου, Τα πρώτα νεανικά ποιήματα του Αγγελου Σικελιανού, *Αντί*, τχ. 749, (Νοέμβριος 2001), σ.26

Στον «Αλαφροΐσκιωτο», σε έμμετρο λόγο, ο Σικελιανός μεταδίδει με τη ποίησή του ρυθμούς που ενυπάρχουν στη φύση, συνθέτοντας ένα λυρικό έπος. Όπως παρατηρεί ο Παράσχος : Ταυτίζεται με τη φύση, βρίσκεται σε μια βαθιά κι αδιάκοπη ανταπόκριση μαζί της, ο ποιητής γίνεται συνείδηση και φωνή της, μα και ξεχωρίζεται από εκείνην και τη «θεωρεί». Το διονυσιακό κύμα δεν τον κατακλύζει. Το αναμερίζει, το τιθασσεύει και το νικά». ⁶⁶

Η λυρικότητα της πρώτης περιόδου του έφηβου Σικελιανού, στα επόμενα χρόνια θα ωριμάσει. Η γνωριμία του με τον Καζαντζάκη, οι περιπλανήσεις του στο εξωτερικό και στην Ελλάδα, αλλά και οι ιστορικές συνθήκες : Βαλκανικοί, Α' παγκόσμιος πόλεμος, Εθνικός Διχασμός θα οδηγήσουν στη συγγραφή του «Πρόλογου στη Ζωή» στα 1915-1917. Ο Πρόλογος περιλαμβάνει τις πέντε «Συνειδήσεις» : τη «Συνείδηση της Γης μου», τη «Συνείδηση της Φυλής μου», τη «Συνείδηση της Γυναίκας», τη «Συνείδηση της Πίστης» και τη μεταγενέστερη, «Συνείδηση της Προσωπικής Δημιουργίας». Ο Σικελιανός δεν αρκείται στο να επαναλάβει το μοτίβο του εύφορου ελληνικού τοπίου, αλλά σ' εντελώς ελεύθερους στίχους μνείται στους μυστικιστικούς χώρους της φύσης, του έρωτα και της ποιητικής τέχνης. ⁶⁷ Στις «Συνειδήσεις», κινούνται σ' ένα μυστικιστικό τοπίο, όπου ο ποιητής αναζητά συχνά από το θείο τον Ρυθμό για την ολοκλήρωση της ποιητικής του δημιουργίας. Ο θρακικός θεός Διόνυσος, εκφραστής του άλογου στοιχείου της τέχνης, θα αποτελέσει τώρα το ρυθμιστή- εμπνευστή της ποίησής του. ⁶⁸ Στο ποίημα

⁶⁶ Κ. Παράσχος, «Σύγχρονοι Έλληνες Λογοτέχναι : Άγγελος Σικελιανός», *Νέα Εστία*, τόμος 17^{ος}, τχ. 196, (1935), σ.172

⁶⁷ Κ. Παράσχος, «Σύγχρονοι Έλληνες Λογοτέχναι...», ο.π., σ.173

⁶⁸ Όπως αναφέρει η Ρ. Φ. Κικίλια : « Είναι άραγε σύμπτωση το γεγονός ότι το περιοδικό στο οποίο πρωτοδημοσιεύτηκαν ποιήματα του Σικελιανού ονομαζόταν *Διόνυσος* (1902), ότι το πρώτο ποίημα του μεγάλόπνοου συνθετικού του έργου *Πρόλογος στη Ζωή* (1915) επιγράφεται «Γαζιδεύω με το Διόνυσο», ότι το τέταρτο ποίημα της Συνείδησης της Πίστης (1917) επιγράφεται «Διόνυσος- Ιησούς», ότι η πρώτη εγγραφή στο παρόν *Ημερολόγιο*, Ο στρατευμένος Θεός αναφέρεται, όπως έδειξα στον Διόνυσο- Χριστό, ότι το οριακό ποίημα που έγραψε τη παραμονή των Χριστουγέννων τιτλοφορείται «Διόνυσος επί Λίκνω», όπου ο Διόνυσος ταυτίζεται πάλι με τον Χριστό, και ότι το τελευταίο από τα μυητικά του ποιήματα, το ποίημα αποθέωση, το επιγραφόμενο «Το Κατορθωμένο Σώμα», τελειώνει

«Ταξιδεύω με το Διόνυσο» ο ποιητής ως τυφλός οργανοπαίκτης θα μνηθεί στα μυστήρια των βακχικών χορών :

Από την κατάτυφλη νυχτιά
 βαστημένος αλαφρά από τις μασχάλες
 αφήνοντας το βάρος μου σε χέρια που δε γνώριζα
 πετώντας μπρός χορευτικό το πόδι
 επρωτοβγήκα γη μου, στα ώριμα όργια σου.

Το χώμα ήταν τεντωμένο
 καθώς το τομάρι του βοδιού στο τύμπανο,
 για μένα που εδοκίμαζα μονάχα τότε
 με τη φτέρνα το Ρυθμό.

(ΛΒγ, «Ταξιδεύω με το Διόνυσο», στ.21-29)

Δεν είναι τυχαίο ότι ο Σικελιανός επιλέγει το Διόνυσο ως οδηγό της ποιητικής του έμπνευσης. Ο Νίτσε, αρκετά νωρίτερα, τον είχε επαναφέρει με το έργο του «Η γέννηση της τραγωδίας», σαν εκφραστή της παρορμητικής καλλιτεχνικής έκφρασης που ωθεί στη δημιουργία έργων τέχνης :

Η διονυσιακή μέθη, λέει ο Νίτσε, είναι «ισοδύναμη με μια αίσθηση πλεονάζουσας δύναμης» (*Θέληση για δύναμη*, II, 241), μια υπεραφθονία ζωικής δύναμης (που μερικές φορές συντηρείται από ένα είδος εξιδανίκευσης της σεξουαλικής ενέργειας). Η δύναμη αυτή ξεχειλίζει και μετατρέπεται σε δημιουργικότητα.⁶⁹

Το άναρχο διονυσιακό πνεύμα, που εκδηλώνεται σε μια κατάσταση μέθης, ταίριαζε απόλυτα τόσο με τη στιχουργική απελευθέρωση που επιθυμούσε ο Σικελιανός στις «Συνειδήσεις», όσο και με την ευρύτερη κοσμοθεωρία του.

Για τις στιχουργικές ελευθεριότητες του Σικελιανού, στις Συνειδήσεις, παρατηρεί η Βογιατζόγλου : «ο Σικελιανός με το να καταργεί το ομοιόμορφο μέτρο, την ομοιοκαταληξία, την ισόστιχης στροφής και την ισοσυλλαβία των στίχων, παραιτείται από την ομοιογένεια της επιφανείας που προσφέρει η παραδοσιακή μετρική και φιλοδοξεί μάλλον να δημιουργήσει μια ποικιλία ρυθμών που να

και αυτό με τον Διόνυσο εκχριστιανισμένο πλήρως», Άγγελος Σικελιανός, *Ιερουσαλήμ- Ανέκδοτο Ημερολόγιο (Απρίλιος- Μάιος 1921)*, (επιμ. Ρ.Φ.Κικιλία), Αθήνα 2001, σ.149

⁶⁹ M.C. Beardsley, *ο.π.*, σ.266

καταγράφουν τους κραδασμούς της ευαισθησίας του καθώς αυτή έρχεται σε επαφή με τον πλούτο της ζωής». ⁷⁰

Στο «Μήτηρ Θεού» (1917-19), «Δελφικός λόγος» (1927) και το «Πάσχα των Ελλήνων» (1918-1935) ο Σικελιανός επιστρέφει μετά τους μετρικούς πειραματισμούς των Συνειδήσεων, στην παραδοσιακή μετρική. ⁷¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι εκτός από το τέταρτο άσμα του Δελφικού Λόγου, στο οποίο ρητά ο Σικελιανός χρησιμοποιεί τη λέξη «Ρυθμός» σε κανένα από τα υπόλοιπα ποιήματα δεν συναντούμε τη διατύπωση της λέξης που τόσο συχνή ήταν στις «Συνειδήσεις». Υπάρχουν βέβαια αναφορές στον «παλμό», αλλά πουθενά δεν καταγράφεται αυτούσια η λέξη Ρυθμός.

Τέλος, τα Λυρικά της δεύτερης περιόδου, βρίσκουν τον Σικελιανό, να έχει βιώσει τη διάψευση της Δελφικής Ιδέας, τις δύσκολες συνθήκες της Γερμανικής κατοχής, αλλά και η υγεία του έχει αρχίσει να κλονίζεται σοβαρά. Όπως ο ίδιος γράφει :

Δεν είναι πια η πηγή του Αλαφροϊσκιωτου στην Έρημο,
μέσα στην πρώτην όαση της απάρθηνης καρδιάς μου

(Λβγ, «Αντίκρισμα με τον εαυτό μου», στ29-30)

Από μετρική άποψη τα ποιήματα αυτά αξιοποιούν τα διδάγματα της ενασχόλησης του Σικελιανού, τόσο με την παραδοσιακή μετρική, όσο και με τους πειραματισμούς των «Συνειδήσεων». ⁷² Αλλά, τώρα το Σικελιανό, στην ύστερη αυτή φάση της ζωής του, δεν τον απασχολούν τόσο οι μετρικές του καινοτομίες που τόσο είχε υποστηρίξει στις «Συνειδήσεις», αλλά η επαφή με το απλό άνθρωπο, με το λαό του, ο ίδιος θα πει :

για να μεταλαβαίνω, ελεύτερος,
ελεύτερος τους άλλους,

⁷⁰ Α. Βογιατζόγλου, «Ταξιδεύω με το Δίονυσο» : Μια εισαγωγή στην ποιητική των Συνειδήσεων του Σικελιανού, *Μαντατοφόρος*, τχ.39-40, (1995), σ.97

⁷¹ Θ. Ξύδης, *ο.π.*, σ.112-113

⁷² Α. Βογιατζόγλου, *Η Μεγάλη Ιδέα του Λυρισμού*, Ηράκλειο 1999, σ.9

με το μέτρο,
περ' από το μέτρο,
την Ιδέα, το Πνέμα, τη Ζωή;

(ΛΒε, «Απόλλων Διονυσόδοτος», στ.78-82)

Αυτό ήταν το γενικό πλαίσιο της ποιητικής συγγραφής του *Λυρικού Βίου*, που ήταν απαραίτητο να διασχίσουμε για να εξετάσουμε παρακάτω ειδικότερα την λέξη «Ρυθμός» στην ποίησή του και την ερμηνευτική σημασία που της δίνει ο Σικελιανός χωρίζοντας την σε τρεις βασικές ενότητες που αφορούν τον Ρυθμό στην Πλάση, στον Έρωτα, στη Δημιουργία. Αυτοί οι τρεις κύκλοι επικρατούν στο *Λυρικό Βίο* και δεν είναι τυχαίο ότι αποτελούν εν μέρει και τίτλους των *Συνειδησέων* του.

Ο Ρυθμός της Πλάσης

Για τον Σικελιανό η ποιητική έκφραση ωριμάζει στις ενστικτώδικες πηγές της ζωής.⁷³ Η ποιητική λειτουργία για τον ποιητή είναι σκοτεινή και δυσερεύνητη, όχι μόνο γιατί συγγενεύει με έναν αρχετυπικό παλμό, αλλά γιατί και τα αποθέματα της συνείδησης δεν είναι όλα γνωστά. Ο Σικελιανός θεωρούσε την επαφή του με τη Φύση, διαδικασία μύησης, όπου οι παλμοί της Φύσης μεταδίδονται αρχικά και (κυρίως) από τις αισθήσεις και μετά γίνονται Λόγος με την επεξεργασία του στοχασμού.⁷⁴ Αν λάβει κανείς υπόψη του την κοσμοθεωρία του Σικελιανού, ως ποιητή προφήτη, μεσολαβητή ανάμεσα στη σύλληψη των ρυθμών της πλάσης και της αποκωδικοποίησής τους, δεν αιφνιδιάζεται όταν η πρωτοπρόσωπη φωνή του αφηγητή, απηχεί ένα μυστικιστικό τόνο :

Μα η ψυχή μου, κι αν ήτανε η Σιβύλλα
που, στους ρυθμούς ως θράφηκε της πλάσης,
στης προφητείας αφήνοταν το ρέμα
να την κλονίζει ολόρριξη (...)

(ΛΒε, «Φθινόπωρο 1936», στ.64-

67)

Για το φυσιολατρικό λυρισμό του ποιητή ο Α. Καραντώνης γράφει : «Σωστά είπαμε πως ο ποιητικός λόγος του Σικελιανού είναι ταυτόσημος με τη φύση. [...] Είναι μια φύση λόγου κι ένας λόγος φύσης, που ακατάπαυστα δονείται, ριγεί, βογγεί, βουίζει, βροντάει, ρυθμικά, φωνάζει ως τ'άστρα, συνταράζεται, μια δύναμη που ολοένα κάπου σκαλώνει, περιτυλίγεται, ανεβαίνει, τείνοντας πάντα ψηλά, βλέποντας πάντα προς τ' απάνω, πλαταίνοντας κι ανεβάζοντας τα όρια της σα για να φτάσει τα θέμελα του απόλυτου ουράνιου κύκλου απ' όπου μπορεί κανείς- ή θα μπορούσε κανείς- να θεωρήσει με μια μόνο κατανοητική ματιά το Θεό μαζί με τη δημιουργία του, το μέγα

⁷³ Θ. Ξύδης, ο.π., σ.207

⁷⁴ Λυρικός Βίος, τόμος Α, ο.π., σ.22

πρόβλημα και τη μοναδική λύση του, τη συναδέλφωση του θανάτου και της αθανασίας.⁷⁵

Ο Ποιητής, γίνεται ένα με τη Φύση, γέννημα και δημιουργημά της :

ποτίστε με, ποτίστε με,
δεν τρέμω εγώ τη φαρμακεύτρα πλάση.
Αν δεν είμ' άξιος γιός της, να,
ζητάω να με χαλάσει!

(ΛΒα, «Αλαφροΐσκιωτος», στ.724-727)

ή παρακάτω :

«Μάνα φωτιά με βύζαξες
κ' είναι η καρδιά μου αστέρι;»

(ΛΒα, «Αλαφροΐσκιωτος», στ.113)

Ιδιαίτερα ο Σικελιανός υμνεί τη Γη του, που αποτελεί γιαυτόν ένα σύνολο, ως χώμα, πατρίδα, επίγειο κόσμος, θεότητα μυθολογική. Ο ποιητής την ατενίζει με τη λατρευτική σημασία των αρχαίων, όπως την αισθάνεται ο λαός στις παραδόσεις του.⁷⁶

Οι αναφορές για τον Ρυθμό της Γης στον Λυρικό Βίο είναι οι παρακάτω :

Παντού ο λαός' και λάτρεψα,
και στη λαχτάρα μου είπα :
«Βάλε το αυτί στα χώματα».
Και φάνη μου πως η καρδιά
της γης βαριά αντιχτυπά.

(ΛΒα, Αλαφροΐσκιωτος, στ.266-270)

Αλλού Γη μετατρέπεται σε λυρικό όργανο :

Ασφοδελώνα' ακούμπησα
το αυτί στη γη σου. Ετάνυζες
μύριες χορδές αράχνινες
κι αθώρητες στη στρώση σου,

⁷⁵ Α. Καραντώνης, «Εισαγωγή», *Παλαμάς, Σικελιανός, Καβάφης*, Βασική Βιβλιοθήκη «Αετός», Αθήνα 1955, σ.10'

⁷⁶ Θ. Ξύδης, *ο.π.*, σ.81

βαθιά, μακριά και γύρα.
 Του ανθρώπου και του κοπαδιού
 το πάτημα, του σερπετού
 το σάλεμα, ό, τι αν άγγιζε
 τη γη, σε δόνειε τρίσβαθα,
 σα μιά βαρύηχη λύρα.

(ΛΒα, «Αλαφροΐσκιωτος», στ.548-557)

Στο «Δελφικό Λόγο» πάλι, ο ποιητής καλεί τους μυσούμενους όπως στα Ελευσίνα
 Μυστήρια να δώσουν τον «μέγαν Ορκον» χορεύοντας σε κύκλο και ψάλλοντας
 τ'αναξοιντάρια της Γης :

Της Γης ο πρόβουλος, Ρυθμός* Ρυθμός ο σύντροφός της*
 Ρυθμός μεγάλος και βαθύς και μυστικός, το φως της

(ΛΒδ, «Δελφικός Λόγος IV», στ.147-148)

Ενώ ο ποιητής στους «Επίνικους», επικαλείται τον Ρυθμό να δώσει ζωή στη
 Θεσσαλική Γη :

Ρυθμός, ρυθμός τη γη σου να γεμίσει,
 τον ουρανό σου ν' αυλακώσει! Ω πλέρια
 της δύναμης αντίχτυπα στη φύση,
 παλμοί της ζωής, ωσάν παλμοί απ' αστέρια,
 πλάστρες φωτιές σα σύγνεφα στη δύση
 πλούσιες, αλύγιστα ατσαλένια χέρια!
 Ρυθμός, κι απάνωθέ σου να φυσήσει
 σαν τα σφοδρά μελτέμια σου, να σείσει
 τον πλούτο σου στά λάβρα μεσημέρια

(ΛΒβ, «Θεσσαλία IV», στ.50-58)

Ο Ποιητής προσεγγίζει τη Γη με σεβασμό, προκειμένου να του αποκαλύψει τα
 μυστικά της :

Ω γη μου, να με, με γυμνό το πόδι
 ακούραστος, γοργός και σιωπηλός...

Με γυμνό πόδι
 γιατί οι θείες φωνές Σου,
 όπως ο γρύλος μες στο χόρτο, τη βραδιά
 ως ακούει πάτημα
 σωπαίνει το τραγούδι που ρυθμίζει τη σιωπή,

κι ως το τζίτζικι
σταματά το λάλημά του
άμα περάσει απάνωθ' του σύγνεφο-

όμοια κ' Εσείς
όταν ακούσετε το μάταιο, χτυπητό και βέβηλο
περπάτημα του ανθρώπου
που δεν εγγενήθη για να Σας ακούσει,
θείες φωνές της γης μου!

(ΛΒγ, «Τα χώματα», στ.31-46)

Αρκετές συχνές επίσης είναι οι αναφορές του στον Ρυθμό της Θάλασσας – του υγρού στοιχείου εν γένει- που άλλοτε αγαλλιιάζει το νου του ποιητή και άλλοτε παρομοιάζεται με την ταραγμένη ψυχή του.⁷⁷

Βοή του πελάου πλημμυρίζει
τις φλέβες μου'

(ΛΒα, «Αλαφροΐσκιωτος», στ.7-8)

ή αλλού :

Νά συγκεράσω δυό αγαθά στή ζωήν έχω λογιάσει :
να πνέω γυμνός το πέλαγο - καί, σφίγγοντας τή ζώνη
στόν αλαφριό χιτώνα μου, νά μπαίνω στόν ελαιώνα.
Και τά κοπάδια, σάν πλατιά ποτάμια οπού κυλάνε
με τόν αχό των κουδουνιών στην ξέρα, σαν ποτάμια
που δε σιγάει το διάβα τους, ν' ακούω' και στην ψυχή μου
νά' ναι ο ρυθμός ασίγητος του Ιόνιου, πως, σαν πέφτει
ο αγέρας, πλέον γαλήνιο και πλέον ψηλό το κύμα
σηκώνει η φουσκοθαλασσιά, πλάνο και βοή γεμάτο...

(ΛΒα, «Ραψωδίες του Ιονίου», στ.1-9)

Αλλού, το πέλαγος παίρνει για τον ποιητή μια θέση μυστική και γίνεται ένα προμήνυμα θεοτικό, σημάδι ελευθερίας :

στου Ρυθμού την κορφήν, όπου' ναι η ίδια
του κίνδυνου η κορφή, το διαβασίδι
του ίδιου του Θανάτου, απ' όπου αρχίζει
- ω θεοτικό προμήνυμα- η μεγάλη
της λευτεριάς η θάλασσα, που μόνη

⁷⁷ βλ στο ΛΒβ «Στα κρύα νερά στους πεντεαυλούς» στ.20 και ΛΒδ «Καθαρμοί»,στ.132

κυλάει τρανά, πλατιά, τα σμάραγδά της
προς τον ύστατο πόλο!

(ΛΒε, «Γράμματα IV», στ.21-27)

Ο Ρυθμός της Φύσης συμπληρώνεται με το ρυθμικό καλπασμό των αλόγων:⁷⁸

»Κ' ετούτος ο ρυθμός, που τριποδίζουμε,
σα να' ναι ο ίδιος ο ρυθμός π' ακόμα
τ' άτια τα αρχαία αφήκανε το χνάρι του
θαμπό πάνω στο θείον ετούτο χώμα...»

(ΛΒε, «Αττικό», στ.16-

19)

ή :

Αλόγων ποδοβολητό, άξιος ρυθμός στις χαραυγής τη δόξα,
σαν ποταμός που φούσκωσε και σπάει των γεφυρών τα τόξα,
περνάει...

(ΛΒβ, «Εισόδια»)

τα ελαφιών :

και μ' άγνωρο βαθύ παλμό τριγύρα σταματάνε
στη βαθουλή σπηλιά
τ' αλάφια'

(ΛΒβ, «Το τραγούδι της Καλυψώς», στ.37-39)

ή τον αχό των κουδουνιών των προβάτων :

Εβόγκααν τα κουδούνια τους
κάποτε' ανάρια, γύρου,
βραχνό ακουγόνταν βέλασμα
τρεμουλιαστό σατύρου.

(ΛΒα, «Αλαφροΐσκιωτος», στ.391-394)

Ή στο ποίημα «Πάν» :

Το πέλαγο έσκαγ' όλο αφρούς και, τιναχτό στον άνεμο,
ασπροβόλα'

⁷⁸ Για τον Ρυθμό/ Αλόγων βλ. επίσης, ΛΒα, Αλαφροΐσκιωτος, στ.153, στ.583

την ώρα που τ'αρίφνητο κοπάδι των σιδέρικων
γιδιών ροβόλα'...

(ΛΒβ, «Παν», στ.9-12)

Παντού η συναστροφή του ποιητή με τον κόσμο των όντων, φανερώνει ότι ο Σικελιανός είχε ένα αίσθημα της Φύσης ακέραιο, ακαταγώνιστο αισθητηριακό οπλισμό, κι ακόμα μια αναπαλλόμενη εσωτερική αίσθηση.⁷⁹

Την ποιητική του συμπληρώνει ο κανονιστικός ρυθμός του σύμπαντος :

Κι ο νους μου που'ταν της σιγής και του ρυθμού το θρέμμα

(Λβδ, «Δελφικός Λόγος», στ. 39-40)

η διάταξη των αστερισμών :

Πλατύ παλμόν έχουνε τ' άστρα

(ΛΒβ, «Εισόδια», στ.30)

και αλλού :

Η γνώμη αλάφρωνε. Έφευγεν
η βόχα. Η νύχτα ευώδα
θυμάρι και μεντόχορτο'
κ' η Αλετροπόδα
έσφυζε ακράτητο παλμό,
σαλεύανε τα αιθέρια
τα Ζυγοφόρια, ο Ποταμός,
τ' ακοίμητα Λαγωνικά
και ο Εφταπάρθενος χορός,
πλέρια μαζί τ'αστέρια!

(ΛΒα, «Αλαφροΐσκιωτος», στ.419-429)

Στη «Δεκάτη Μούσα», ο νους βυθίζεται του βυθίζεται στην ορφική [άβυσσο] των άστρων, χαρίζοντας του τη θεϊκή αγαλλίαση :

⁷⁹ Θ. Ξύδης, *ο.π.*, σ.219

των άστρων η άβυσσο
έσυρεν αιφνίδια των φρένων μου τον παλμό

(ΛΒγ, «Δεκάτη Μούσα», στ.98-99)

Στη άβυσσο, πάλι, ο Σικελιανός προσίδει περιεχόμενο κοσμογονικό και μυητικό κατά τον τρόπο των Ορφικών:⁸⁰

Ω πως ερχόταν απ'την άβυσσον
αγνάντια μου,
ως σε γνώρισα,
ο Ρυθμός!

(Λβγ, «Η Μετάληψη του Ελευσίνιου Κυκεώνα», στ.57-60)

ή σε ένα θρησκευτικό μοτίβο, στην άβυσσο η Παναγία βαδίζει μαζί με τον Ιησού και τον Ιωσήφ :

Σαν να τους σπρώχνει ρυθμικά από Θεού ένα κύμα,
δεν περπατούνε, λάμνουνε στην άσπρη ανηφοριά'
αναμετράει την άβυσσο το αγγελικό τους βήμα.
κι όλο χτυπάει το χάραμα στην άγια τους θωριά'

Όλοι αυτοί οι παλμοί που αναδύονται από τους στίχους τους Σικελιανού μας μεταφέρουν τους Ρυθμούς της πλάσης, που συγχρονίζονται με τη Ψυχή του ποιητή.⁸¹ Τα αποσπάσματα που παραθέσαμε, αναφέρουν ρητά τη λέξη Ρυθμός και εκ των πραγμάτων είναι περιορισμένα. Ωστόσο ο ζωικός και ο φυτικός παλμός αποτελούν επαναλαμβανόμενο μοτίβο σε όλο το Λυρικό Βίο. Ο ποιητής συχνά με «γυμνό πόδι» αισθάνεται τους κραδασμούς της Γης : κ' η χλόη μου πάγωσε τη φτέρνα, «Παλιγγενεσία»/Ω γη μου, να με με γυμνό το πόδι, «Χώματα»/ Το χώμα ήταν τεντωμένο... για μένα που εδοκίμαζα μονάχα με τη φτέρνα το Ρυθμό, «Ταξιδεύω με το Διόνυσο».

⁸⁰ Ρ. Φ. Κικίλια, *Ιερουσαλήμ*, ο.π., σ.154

⁸¹ Βλ., Για τη σημασία της φύσης και της Γης στο έργο του Σικελιανού : *Λυρικός Βίος Α'*, σ.20 και *Πεζά Β'*, σ. 170, σ.188

Οι κραδασμοί του Γης μεταφέρονται στο σώμα του ποιητή, και πολλές φορές «εισχωρεί» ο ίδιος μέσα της, για να κοινωνήσει με το μεγαλείο της :

Ω ναέ,
 δε γύρεψα βαθιά σου
 σαν ο Ορφέας
 για να βρω το χαμένο φως
 αλλά όλος μπήκα
 ως πρωτομπαίνει μες στο μαύρο χώμα
 το γενί!

(ΛΒγ, «Αντρίκιο Βάπτισμα», στ.191-197)

Το χώμα, στην ποίηση του Σικελιανού είναι μέρος της έμπνευσης του ποιητή :

Χώμα Αιγινήτικο
 αλαφρό σαν αφρομύγδαλο
 πηλέ που μου δροσίσεις την καρδιά
 σαν τα λαγήνια σου
 που κρυνώνουνε τα καλοκαίρια το νερό!

(ΛΒγ, «Χώματα», στ.67-71)

Η σχέση Σικελιανού- Γη είναι μια ερωτική σχέση, μεταξύ του αρσενικού/ποιητή και της Γης, που η ομορφιά της είναι η αντανάκλαση του αιώνιου θηλυκού στοιχείου.⁸² Όπως αναφέρει και η Γιαννακοπούλου ο Σικελιανός αντιλαμβάνεται τη ποιητική δημιουργία σαν τη δυναμική παρέμβαση μιας αντρικής δύναμης (ζευγολάτη, άνδρα, ποιητή γλύπτη⁸³) σε μια (κατά την άποψή του) παθητική μάζα (γη, γυναίκα, σκέψη ή μάρμαρο). Έτσι το όργωμα, η ερωτική πράξη, η ποιητική δημιουργία, και το σκάλισμα είναι για τον Σικελιανό ισοδύναμες πράξεις.⁸⁴

⁸² P. Sherrard, *ο.π.*, σ.221 και 226

⁸³ Στο κείμενο που έγραψε για τον Rodin μετά το θάνατο του μεγάλου γλύπτη (1910), ο Σικελιανός ισχυρίζεται, πως ο μεγάλος καλλιτέχνης «στύλωσε γαλήνια τον ανθρώπινο ρυθμόν, αγγίζοντας όλο το σώμα της αλήθειας, σε θαυμάσια συνοχή», Ρ. Φ. Κικίλια, *Ιερουσαλήμ...*, *ο.π.*, σ.36

⁸⁴ Λ. Γιαννακοπούλου, «Η γλυπτική στην ποίηση του Σικελιανού», *Αντί*, τχ. 749, (Νοέμβριος 2001), σ.37

Ο Ερωτικός Ρυθμός

Το ερωτικό στοιχείο είναι κυρίαρχο στη ποίηση του Σικελιανού. Για να κατανοήσει όμως τις περί έρωτος απόψεις του Σικελιανού πρέπει να διαβάσει το Πρόλογο του Λυρικού Βίου. Εκεί, ο Σικελιανός, σε ειδικό κεφάλαιο με τίτλο «Ερωτική Ποίηση» καταδικάζει το πνεύμα που επικρατεί στην εποχή του ως «ψυχικά και πνευματικά ευνούχα», γιατί επικρατεί σ' αυτή το «σεξουαλικό χάος».⁸⁵

Αίτιο αυτής της κατάστασης, για το Σικελιανό είναι : ο «χωρισμός του πνεύματος και του σώματος», που προξενεί η διανόηση.⁸⁶ Λέγοντας διανόηση εννοεί την προτεραιότητα του δυτικού τρόπου ζωής στις ορθολογιστικές διαδικασίες που οδηγούν στο κατακερματισμό της ανθρώπινης ύπαρξης. Αντίθετα, γιαυτόν η ερωτική συνεύρεση είναι μύηση, όπου «κορμί, νους, αίμα, πνεύμα, παλμός, Θεός, *sexus*⁸⁷», ενώνονται, με σκοπό τη δημιουργία⁸⁸.

Η Γυναίκα, όπως έχει ήδη επισημανθεί, εμφανίζεται στη Σικελιανική ποίηση περισσότερο σαν μέρος μιας διαδικασίας που απώτερο όμως στόχο έχει την κατάληξη της πνευματικής δημιουργίας και όχι την ερωτική συνεύρεση. Είναι μια παρουσία που συναντά το άντρα, στο (πνευματικό) ταξίδι του. Ο ποιητής όταν συμβαίνει το ερωτικό κάλεσμα, στρέφεται στις πνευματικές του αναζητήσεις. Θέτει σε πρώτο πλάνο την πνευματική του μύηση και η Γυναίκα ακολουθεί. Περισσότερο

---

⁸⁵ ΛΒα, σ.44

⁸⁶ ΛΒα, σ.60

⁸⁷ Όπως εξηγεί η Ρ.Φ. Κικίλια το περιεχόμενο του *sexus*, αποτελούσε τη βάση της Μύησης στα Μυστήρια και δεν έχει σχέση με τον αισθησιασμό, Ρ.Φ.Κικίλια, *Άγγελος Σικελιανός*, ο.π., σ.182

⁸⁸ ΛΒα, σ.60

εμφανίζεται σαν σύμβολο αγνότητας⁸⁹, ή η γυναίκα που θα κυφορήσει το «σπέρμα» του άντρα⁹⁰.

Κατά αυτόν τον τρόπο ο έρωτας για το Σικελιανό είναι περισσότερο μια μαθητεία, μια μελέτη, όπου, όπως στα Ελευσίνια Μυστήρια, ο θάνατος είναι μέρος της ερωτικής διαδικασίας.⁹¹ Όπως αναφέρει και ο ίδιος : «Και μπροστά σ' αυτή την ακατάφλογη πυρά, τι μπορεί να' ναι τώρα πλέον ο «Θάνατος» ; Ένα σημείο, που, όσο αν ήταν σκοτεινό πρωτύτερα, τώρα έχει γίνει «διαφανές» μια κορυφαία «μορφή του πόθου», όπου ζητά, ο ποιητής να το «θεριέψει» μέχρι τη λύτρωση.⁹²

Ο Σικελιανός έχει γράψει τα «Γράμματα», μια σειρά από ερωτικά ποιήματα που δημοσίευσε το 1937. Σύγχρονη σχεδόν με τα «Γράμματα» είναι μια σειρά ποιημάτων δημοσιευμένων ύστερα από το 1935. Τέτοια είναι τα ποιήματα «Φθινόπωρο 1936», «Τα περιστερία», «Carmen occultum». Τρία άλλα ποιήματα, η «Λίλιθ» (1937), η «Μελέτη Θανάτου» (1939) και το «Μέγιστον Μάθημα» (1942) είναι τα πιο κεφαλαιώδη της ερωτικής ποίησης του Σικελιανού. Η σειρά αυτή είναι αφιερωμένη στη Άννα Σικελιανού.

Θα ξεκινήσουμε την αναζήτηση του Ρυθμού από τα «Γράμματα Ι». Στο ποίημα αυτό ο ποιητής καλεί την αγαπημένη του, σαν την Περσεφόνη, όπως επικαλείται, σ' ένα ταξίδι στο Κάτω Κόσμο, για να του κρατάει το Ρυθμό [του ποιήματος] με το διονυσιακό Θύρσο, ενώ ο ίδιος υιοθετεί το ρόλο του Ιεροφάντη, επιζητώντας να δημιουργήσει : τον άρρητο παλμό/ στο φως του Λόγου/ του Έρωτα/ της Πίστης (στ.87-93). Το μοτίβο του Διονυσιακού Θυρσού, όπως αναφέρει ο Ξύδης

⁸⁹ Για τη Γυναικεία αγνότητα : «Ανεβαίνοντας στο Όλυμπο» στ. 90-91, «Απόκρυφος Όλυμπος» στ.84-86, «Διοτίμα» στ.17-24

⁹⁰ Για τη Μητρότητα της Γυναίκας : «Χρυσόφρυδη», Αλαφροϊσκιωτος στ. 973-942, «Δέσποινα Υπομονή» στ.114-119 «Τέλειος Πόθος» στ.42-47

⁹¹ Για το Θάνατο ως μέρος της ερωτικής διαδικασίας : «Γράμματα Ι», στ.18-23 και «Μελέτη Θανάτου», στ.129-131

⁹² ΛΒα, σ.58

δείχνει την αφοσίωση του ποιητή που πραγματοποιείται με τη προσφορά του θύρσου του διονυσιακού, όπως τον συνήθιζε ο ίδιος ο Διόνυσος κι ο θίασος του, κι όπως στις πομπές του ίδιου του θεού τον κρατούσαν αυτοί που ελάβαιναν μέρος⁹³ :

Κ' έπειτα αυτόν το Θύρσο να Σ' τον δώσω,
να τον κρατάς στα θεία Σου χέρια σκήπτρο,
να τον κρατάς στα θεία Σου χέρια δόρυ,
να τον κρατάς στα θεία Σου χέρια μέτρο,
να τον κρατάς στα θεία Σου χέρια δάδα!
Και να κινάς μπροστά μου με το σκήπτρο,
το δόρυ και το μέτρο με την δάδα,
κι όλη τη ζωή να τη ρυθμίζεις κάτω
στον ίδιο αθάνατο Ρυθμό.

Κι ως έρτει
η ώρα να μούμε στ' άλυτα σκοτάδια
του Μυστηρίου, στον ίσκιο του Θανάτου
το δροσερό, να μεις κ' Εσύ μαζί μου,
καθώς, ιερή βασίλισσα του Ζόφου,
έμπαινε μέσα η Κόρη, η Περσεφόνη,
στου Ιεροφάντη πλάι το βήμα, κι όπου
κάποιο άθανατο βράδυ (ω λατρεμένη),
καθίσαμε μαζί να αναπαντούμε
στις ρίζες του τρανού κυπαρισσίου μας,
κάθε άλλο μέτρο διώχνοντας στον κόσμο
για πάντα, από σιμά μου, από σιμά Σου!

(«Γράμματα Ι», στ.94-113)

Η εσωτερική απομόνωση του ζευγαριού χάριν της διατηρήσεως του πνευματικού Ρυθμού που περιγράφεται με σκηνές καθόδου στον Άδη και με μυσταγωγικές διαδικασίες, απαλώνεται από τους τελευταίους στίχους, όπου περιγράφεται η καθημερινή σκηνή του ζευγαριού που κάθεται κάτω από ένα κυπαρίσσι το βράδυ, και απομονώνεται από τα μέτρα (αντιποιητικά) των ανθρώπων.

Την ίδια επιθυμία απομάκρυνσης από τα (πικρά μέτρα των ανθρώπων) συναντάμε και σε ένα άλλο ποίημα τα «Γράμματα ΙV». Εκεί δεσπόζει η παράκληση του αφηγητή προς το (άνωνυμο) ερωτικό αντικείμενο να δραπετεύσουνε από τα «μέτρα του Κόσμου». Και εδώ έχουμε το Θάνατο σαν στάδιο για τη ελευθερία, αφού για να ακούσουνε το μήνυμα του Θεού πρέπει να περάσουν το διαβασίδι του Θανάτου :

⁹³ Θ. Ξύδης, *ο.π.*, σ.278

Κράτα το χέρι μου σφιχτά, αν αλήθεια
 εκείθε λαχταράς να προσδιαβούμε
 απ' τα πικρά τα μέτρα των ανθρώπων,
 στου Ρυθμού την κορφήν, όπου ναι η ίδια
 του κινδύνου η κορφή, το διαβασίδι
 του ίδιου του Θανάτου, απ' όπου αρχίζει
 ω θεοτικό προμήνυμα- η μεγάλη
 της λευτεριάς η θάλασσα που μόνη
 κυλάει τρανά, πλατιά, τα σμαράγδά της
 προς τον ύστατο πόλο!

Ω!, μην αφήνεις
 το χέρι μου, Σ' το δέομαι, μην τ' αφήνεις!

(ΛΒε, «Γράμματα IV», στ.18-28)

Εκεί όμως που ο Σικελιανός διατυπώνει ξεκάθαρα την κοσμοθεωρία του για τον Θάνατο είναι το ποίημα «Μελέτη Θανάτου», το οποίο ο Σικελιανός, εντάσσει στον Πρόλογο του Λυρικού Βίου στην Ερωτική Ποίηση.⁹⁴ βασίζεται στην ταύτιση της ζωής με το θάνατο, βασικό δόγμα της διδασκαλίας των Ελευσίνιων Μυστηρίων, με στόχο την μελλοντική ανάσταση. Ο έρωτας περιγράφεται σαν μια κατάσταση δοκιμασίας και μάθησης. Ο μαθητευόμενος, αφού προσπορίσει ότι έχει να μάθει, θα πρέπει να πεθάνει για να αναστηθεί και κατ'επέκτασιν να ελευθερωθεί. Η ταύτιση με τον Ζώντα Θεό – Δημιουργό είναι στη ουσία ταύτιση του Σικελιανού με την ποιητική ιδιότητα. Την ώρα που ο Σικελιανός βρίσκεται στην ερωτική κλίνη ακούει μέσα του τη φωνή του Θεού Διόνυσου :

«Δεν είν' αυτό για Σε κλινάρι αρρώστου,
 μα η μυστικιά του Διόνυσου τριήρη
 που απάνω από τα κύματα του χρόνου
 κι απάνω απ' τους κλειστούς Ρυθμούς της πλάσης
 πετάει γοργή, πετάει μ' όρμή, σα βέλος!
 [...]

⁹⁴ ΛΒα, σ.56

Μελέτη,
 μελέτη αυτό είναι θανάτου είναι για Σένα
 το πάθος, και μελέτα το ως αξίζει
 στη θεία φωτιά βαθιά Σου, που όχι ως πλάσμα
 αλλ' ως ο Πλάστης κλείνεις μες στα φρένα.

Ταυτόχρονα γίνεται και ένας έμμεσος υπαινιγμός για τη γενιά του Σικελιανού :

Ασ' την ανίδεη και χοντροκομμένη
 γενιά στους στοχασμούς της, που'ναι ψέμα
 και που'ν' ερείπιο, και βυθίσου ακέριος
 στ' άναρχο ρίγος που χιμάει στο νου Σου...

Ο ποιητής μετά από αυτήν την εμπειρία ο ποιητής θα προτιμήσει τους μυστικιστικούς δρόμους που θα τον οδηγήσουν στην (πνευματική) ελευθερία :

μου πήρες ξάφνου
 και το αίμα και το πνέμα μου απ' τη θέρμη
 που μου έκαιγε το μέτωπο, στη θέρμη
 τη μυστικά...
 [...]

ω άστρο της Ηβης, της αιώνιας Ήβης
 για μια ιερά ξανανιωμένη πλάση,
 (τέλος κι αρχήν η Μνήμη εδώ δεν έχει)
 ωκεανό τη βοή της λευτεριάς μου!

(ΛΒε, «Μελέτη Θανάτου», στ.81-160)

Στη Συνείδηση της Γυναίκας στο ποίημα «Διοτίμα», έχουμε το ίδιο μοτίβο της απαξίωσης της γυναικείας σαγήνης. Η Βογιατζόγλου αναφέρει χαρακτηριστικά : «Ως νέος Ίκαρος και Οδυσσέας αντίστοιχα ο αφηγητής αντιστέκεται επάξια στον δαίμονα της λαγνείας». Αν και το ποίημα αρχίζει με τον αφηγητή να χαίρεται, αντικρίζοντας τον Έρωτα :

έτσι από δρόμο μακρινό
 ακλουθώντας της ψυχής μου τη γλυκιά φωνή,
 στέκω μπροστά στην άναρχη χαρά σου,
 ω Έρωτα- Ρυθμέ!

(ΛΒγ, «Διοτίμα», στ.12-15)

Γρήγορα ο αφηγητής χάνει την αρχική επιθυμία του :

Και να
σαν ένιωσα το πέλαγο από κάτω μου
και χάθηκε η στεριά,
εχάθη ο ανθισμένος κάμπος
της βαθιάς μου επιθυμίας

(στ.13-17)

Στις επόμενες στροφές αρχίζει μια εκτενής παρομοίωση, όπου ο αφηγητής ταυτίζει τη ψυχή του με το χαρούμενο πέταγμα της πεταλούδας. Έτσι έχουμε μια εικόνα μακαριότητας, όπου όπως η πεταλούδα ρυθμικά πετάει, υπακούοντας σε ένα ακατάλυτο ρυθμό, έτσι και η ψυχή του αφηγητή, αρμενίζει μέσα στο Ρυθμό του σύμπαντος :

Αλλη φορά η ψυχή μου αναπαυόταν στο Ρυθμό
σαν τη νεφέλη
π' απ' τη θάλασσαν απάνω ή τα ποτάμια
απλώνει του όρθρου η καταχινιά,

1

και τώρα,
όπως τυχαίνει μεσοπέλαγα,
ως η στρώση των νερών κυλάει κελαηδιστή
γοργή

μηδέ χωρίζει πουθενά η στεριά,
να ιδούμε ξαφνικά
μια πεταλούδα ολάσπρη μοναχή
να ταξιδεύει βιαστικά

απάνω απ' τον γαλάζιον ωκεανό
όμοια αρμενίζω μέσ στον άναρχο Ρυθμό !

(στ.129-142)

και όλβια⁹⁵, δηλαδή σε μια κατάσταση υπερβατικής γαλήνης είναι η ψυχή του, έχει πια συγχρονιστεί με τους Ρυθμούς του Σύμπαντος :

ώσπου τη συνεπαίρνει μόνος, όλβια,
στην αγάπη του γλυκού του νόμου
ο ακατάλυτος Ρυθμός

⁹⁵ Όπως επισημαίνει η Ρ.Φ.Κικίλια, το ουσιαστικό όλβος έχει άμεση σχέση με τα Ορφικά. Οι Ορφικοί στον Ύμνο που ψάλλουν στις συναντήσεις του προς δόξαν Κυρίου, εύχονται και ζητούν από τους θεούς όλβον για τους Μύστες, Ρ.Φ. Κικίλια, *ο.π.*, σ.173

(Λβγ, «Διοτίμα», στ.1)

Είδαμε ότι ο ερωτικός Ρυθμός στο Σικελιανό ταυτίζεται με την επιθυμία του ποιητή μετά από μια βαθιά εσωτερική άσκηση και μύηση να συγχρονιστεί με τους παλμούς της δημιουργίας, φωτισμένος πια, ως ένα Μύστης. Θα λέγαμε ότι η κοσμοθεωρία του στηρίζεται στην αλληλουχία : Έρωτας, Θάνατος, Ανάσταση, Δημιουργία. Η Γυναίκα στο Σικελιανικό έργο δεν έχει ταυτότητα. Όπως παρατηρεί και η Ρ. Φ. Κικίλια θα ήταν απλουστευτικό να σταθούμε ατομικά σε κάθε γυναικεία μορφή, αφού όλες οι γυναίκες συν-ενώνονται σε μια αιώνια θηλότητα δηλαδή στη Ρέα, Κυβέλη,- Δήμητρα, Περσεφόνη- Παναγιά.⁹⁶ Ο Σικελιανός μπροστά σε αυτές στέκεται μύστης, ορφικός και ελευσίνιος λάτρης της «κοσμικής» γυναίκας , που θα τον βοηθήσει να μεταβεί στο υπερβατικό κόσμο της Αλήθειας, της Γνώσης, της Δημιουργίας.

Μα ένας στα βάθη μου ο Ρυθμός. Κ' είν' ο Ρυθμός μαζί Σου!
Τον κυβερνάει ο Θάνατος τον κυβερνά η σιγή.
Κι αν είσαι πλάι μου, σύρριζα βγαλμένη από τη γη,
μ' αυτός τα σύνορα ποθεί της πίο τρανής αβύσσου.

Την ογρή γη διαβήκαμε, τη βαθιά γη των αιώνων,
από τα δέντρα ανάμεσα, προς τους μεγάλους ναούς.
Για τούτο υψωνόμαστε απάνω από των χρόνων
τα κύματα, υψωνόμαστε στο πλάι απ' τους Θεούς.

Στων Μυστηρίων δε φτάσαμε- μη βιάζεσαι το δώμα*
ακέρειους δε μας έζωσεν η αθάνατη βραδιά.
Ω μοιραμένη μου, τρανή, στους αιώνες, συνοδεία,
για να διαβούμε στο Άδυτο, δώσε μου ακόμα, ακόμα...

(ΛΒστ, «Α, Ζυμωμένη ως σε ήξερα....», στ.5-16)

---

⁹⁶ Ρ. Φ. Κικίλια, *ο.π.*, σ.75

Ο Δημιουργικός Ρυθμός

Ο Ρυθμός απαντάται στον Λυρικό Βίο συνυφασμένος και με την έννοια της Ποιητικής Δημιουργίας. Η ταύτιση του εσωτερικού Ρυθμού του ποιητή με το ρυθμό της εσωτερικής συνείδησης του οικουμένης, είναι για το Σικελιανό επίπονη διαδικασία αυτογνωσίας που απαιτεί μακριά πειθαρχία και καθαρισμό, και οδηγεί στη φώτιση. Όπως οι πιστοί στην Αρχαία Ελλάδα στα Ελευσίνια Μυστήρια, φτάνανε στη φώτιση που συμβολιζόταν με το Ιερό Στάχυ, έτσι και ο Σικελιανός πιστεύει ότι είναι ο Ιεροφάντης που θα θερίσει το στάχυ και θα προσφέρει στην ανθρωπότητα την Γνώση μέσα από την ποίησή του.⁹⁷ Στο «Πρόλογο» του Λυρικού Βίου ο Σικελιανός αναφέρεται στο πως βίωνε την ποιητική δημιουργία.. Συγκεκριμένα γράφει :

«Γιατί απλούστατα από την ποίηση δεν εξήτησα ποτέ τη λύτρωση λίγων στιγμών μονάχα [...] Γιαυτό ακριβώς κ' η λύτρωση που ζήτησα μέσα από την Ποίηση μεταλογική και μεταδιαλεκτική, δεν αναπτύχθηκε βέβαια *more geometrico* , μες στα ίδια μου τα ποιήματα σχηματική η κατ'επίφασην αρχιτεκτονική, αλλά προσχώρησε βαθιά μου ως βαθμιαία μύηση σε γνώση και ζωή ενός Ρυθμού υπερτερικής απαίτησης, με την οποία συνομολογούσαν-οσοδήποτε αν χαίρονταν η πονούσαν αμοιβαία και το πνεύμα και το σώμα μου, γιατί ο Ρυθμός αυτός αποκαλύπτοντας ολοένα περισσότερο στην ίδια μου τη συνείδηση την άγνωστη έκταση της, με προσανατόλιζε προς κάποιο πόλο σταθερό, όπου στο τέλος- όχι διόλου ως σε Παράδεισο νοητό, αλλά σε στίβο ολοκληρωτικού εσωτερικού φωτισμού-κατανοούσα με τεράστιο δέος, αλλά μαζί και τέλεια άφοβος, με κάποιο τρόπο ανυψωμένος πια απάνω απ' το σταυρό των φαινομένων, την πολύ μικρή αλλά και τέλεια υπεύθυνη μου θέση μέσα στην ανθρώπινη ζωή.»⁹⁸

Ερμηνεύοντας καταλήγουμε ότι για το Σικελιανό η ποιητική δημιουργία δεν είναι προγραμματισμένη κατασκευή, αλλά καθήκον, επίπονο έργο ζωής, αλλά κυρίως άλογη διαδικασία, στην οποία μυείται ο καλλιτέχνης. Την ώρα της δημιουργίας ανακαλύπτοντας μέσα από το πνεύμα του και το σώμα του το Ρυθμό της Ζωής,

⁹⁷ Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Σικελιανός, όταν τύπωσε τις Συνειδήσεις, στο εξώφυλλο του βιβλίου εικονιζόταν το Ελευσίνιο στάχυ, αλλά και ο ρόλος του ως Ιεροφάντης περιγράφεται στο ποίημα του ΛΒγ, «Για το καινούργιο Θερισμό του Μυστικού Ασταχού», στ.55-62

⁹⁸ ΛΒα, σ.75

φωτίζεται. Ο ρυθμός, λοιπόν, είναι το ζύπνημα της Συνείδησης. Οδηγεί τον ποιητή στα άγνωστα μονοπάτια της φώτισης του Νου, όπου ο άνθρωπος ανταμώνει με τον εαυτό του

Στο τελευταίο μέρος του Λυρικού Βίου, που ο Σικελιανός ονόμασε Προσωπική Δημιουργία περιγράφεται η προσπάθεια γνώσης του εαυτού του και των άλλων και οι προβληματισμοί του για την υψηλή βίωση της τέχνης που εκφράζεται από το ζεύγος Ποίηση – Πράξη.⁹⁹ Εκεί ο Σικελιανός στο ποίημα «Κατορθωμένο Σώμα» αναφέρεται στις ιδιότητες του δημιουργικού Ρυθμού, όπου ο μουσόμενος τον συναντά εκεί όπου δεν υπάρχει ανθρώπινη λογική η συναίσθημα, στην θεία Αρχή, όπου η γήινη υπόσταση του ανθρώπου εκμηδενίζεται, λιώνει σαν το χάλκευμα και ο άνθρωπος χάνοντας την γήινη του υπόσταση, αναμορφώνεται :

Πιο ψηλά από τον αγνό παλιγγενετικό καημό,
εκεί που δε σιμώνει η σύντομη του ανθρώπου μνήμη,
που ο χρησμός αστράφτει αμφίδρομος στά σκότη,
μές στόν καταρράχτη των βαθιών μεταμορφώσεων,
όπου ο εμπρηστής κι ο εραστής κι ο καρπιστής **Ρυθμός**
καλούν τον άνθρωπο,
όπως το λιωμένο χάλκωμα
στη νέα του μήτρα,
να χαράξει απ' την αρχή
το νέο του, μες σ' ολάκερη την πλάση, χνάρι!

(ΛΒγ, Το Κατορθωμένο Σώμα, στ.15-24)

Για τους συγκεκριμένους στίχους παρατηρεί ο Μιχαηλίδης : «Ο ποιητής βρίσκεται στην Αρχή της Δημιουργίας μέσα από μια μυστικιστική κατάσταση εκεί όπου ο Ρυθμός πλαισιώνεται από όλες τους τις ιδιότητες. Ο Ρυθμός που καλεί τον άνθρωπο – ποιητή είναι εμπρηστής, γιατί καίει τις δοσμένες μορφές και σπάζει τα όρια τους, εραστής, γιατί κατέχεται από το πόθο της Πρωταρχής και καρπιστής, γιατί είναι δημιουργός [...] Αυτή η αντιλογοκρατική στάση του Σικελιανού δεν προέρχεται από μιά ποιητική ύφεση μόνο, αλλά, όπως φαίνεται και από μαρτυρίες του ίδιου του

⁹⁹ βλ., ΛΒγ, «Προς την Ποίηση Πράξη»

ποιητή, και από μια φιλοσοφική αναμέτρηση»¹⁰⁰. Στους φιλοσόφους που επηρέασαν τον Σικελιανού ο μελετητής αναφέρει τη φιλοσοφία του Nietzsche, την ψυχολογία του ασυνείδητου του Jung, την αντιρασιοναλιστική φιλοσοφία του Berg son από τον οποίο αντλεί και την ιδέα της δημιουργού ορμής και ανάβασης, όπως και τους υπαρξιακούς στοχαστές, τον Kierkegaard, τον Jaspers και αργότερα τον Heidegger.

Συσχετιζόμενοι με τη ποιητική δημιουργία είναι και ο Θεός Διόνυσος και Απόλλωνας, θεότητες – σύμβολα που διατρέχουν την ποίηση του Σικελιανού και που άλλες φορές αντιπαρατίθενται και άλλες φορές ταυτίζονται και παρουσιάζονται σαν να είναι μια θεότητα.¹⁰¹ Στο ποίημα *Satyricum*, περιγράφεται η αντιπαράθεση των δύο θεοτήτων, καθώς ο (ποιητικός) ρυθμός του ποιητή καταλαμβάνεται από τους συντρόφους του Διονύσου, τους Σατύρους, που χρησιμοποιούνται ως σύμβολο του πάθους και της αταξίας ενώ ο αφηγητής προσπαθεί μάταια να αντισταθεί με την Απολλώνιά του σκέψη :

Μες στο ρυθμό μου εχύθηκε το γέλιο ενός Σατύρου'
και μες στη λάγνη μου ψυχή, η Αρτέμιδα αμαζόνα,
τις νύχτες τις φωτόλουστες, στα βύθια ενός ονείρου,
σπέρνει έναν πόθο αγνώριστο κ'έναν κρυφόν αγώνα.

Μάταια ξυπνώ Απόλλωνας και με τις κρύφιες μου όλες
δυνάμεις στέλνω στο ρυθμό της τραγικής μου φρίκης
τον ομορφότερο χορό της Σκέψης και της Νίκης
με κυνηγήτρες των δασών και νύμφες φωτοβόλες.

Μάταια' το φως του το άσελγο σα χύσει το φεγγάρι

¹⁰⁰ Π.Μιχαηλίδης, « Οι φιλοσοφικές Πηγές στην ποίηση του Αγγέλου Σικελιανού», *Τετράδια Ευθύνης*, τχ. 11, (1980), σ.77

¹⁰¹ Για την αντιπαράθεση Διονύσου- Απόλλωνα παραθέτω το παρακάτω απόσπασμα : «Σύμφωνα με τον Νίτσε η τραγωδία γεννήθηκε από τη σύζευξη δύο ισχυρών παρορμήσεων, βαθιά ριζωμένων στην ανθρώπινη φύση, οι οποίες γνώρισαν μια ασυνήθιστη ελευθερία έκφρασης στον ελληνικό πολιτισμό. Το Απολλώνιο πνεύμα είναι ψυχρό-μια αγάπη για την τάξη και το μέτρο, που εκφράζεται σε μια τέχνη τυπικής ομορφιάς και αναλογιών. Το Διονυσιακό πνεύμα είναι αναρχο-κορυφώνεται σε μια κατάσταση έκστασης και μέθης (Rauch) που δέχεται πέρα για πέρα χαρούμενα τη συγκίνηση και τη οδύνη της ζωής. Ο Διονυσιακός άνθρωπος, ο λάτρης της ζωής, ο οποίος γεύεται όλες τις εκστάσεις, έρχεται αντιμέτωπος ενώπιω ενώπιω με τη φρίκη και τον παραλογοισμό της ύπαρξης. Στην οργιαστική ώρα της λατρείας εκμηδενίζει τον εαυτό του και τη φρίκη του, αλλά διατρέχει πάντα το κίνδυνο να υποτροπιάσει και να συνειδητοποιήσει ξανά την πραγματική φύση της ζωής «να λαχταρήσει μια βουδιστική [και Σοπενχαουερική] άρνηση της θέλησης. Η τέχνη τον σώζει, και μέσα από την τέχνη η ζωή τον σώζει- για λογαριασμό της», Μ. C. Beardsley, *ο.π.*, σ.264

και οι βλεφαρίδες μου σμιχτούν στα ρίγη ενός ονείρου,
έρχεται η Αρτέμιδα σιγά τον ύπνο να μου πάρει-
μες στο ρυθμό μου εχύθηκε το γέλιο ενός Σατύρου

(ΛΒστ', «Satyricum III», σ.29)

Οι ιδιότητες του Διονύσου που ταυτίζεται με τον ποιητικό Λόγο, παρουσιάζονται μέσα από ένα φιλοσοφικό πλέγμα ιδεών της κοσμοθεωρίας του Σικελιανού ξανά στο Απόλλων Διονυσόδοτος της Πέμπτης Συνείδησης :

Ω Λόγε- Ελλάδα!
Ω Ρυθμιστή μαζί και Αριθμητή!
Ω ζωγρητή των πιό ήρεμων δονήσεων
μέσα στα βάθη του πιό ξάστερου μυαλού!
Γαλήνια πεμπτουσία!
«Ακίνητον κινούν»!
Χαμόγελο των Κούρων!
Δηλιακή Θεωρία!

(ΛΒγ, «Απόλλων Διονυσόδοτος», στ.61-68)

Ο Λόγος είναι το σώμα της ποίησης που όπως αναφέρει ο Sherrard, είναι ο Λόγος- Ελλάδα δηλαδή η κατά τους αιώνες ελληνική ιστορία, οι παραδόσεις και οι μύθοι του ελληνικού λαού, από όπου ο Σικελιανός αντλεί την ιδεολογικές του κατευθύνσεις και χρησιμοποιούνται σαν το προζύμι της ποίησής του.¹⁰² Η Γη και ο Λαός, οι μεταφορές της ελληνικής παράδοσης για τον Σικελιανό του δίνουν το πρώτο σημάδι για να μπορέσει να δημιουργήσει το Λόγο.¹⁰³ Στη Συνείδηση της Προσωπικής δημιουργίας, ο ώριμος πια ο Σικελιανός θα διευρύνει το ρόλο του ως ποιητή. Από το ατομικό πνεύμα, από την πίστη του δηλαδή ότι μόνο αυτός μπορεί να λυτρώσει τον άνθρωπο με την ποίησή του και τις αναφορές του στις μυστικιστικές

¹⁰² βλ. Sherrard, *Δοκίμια του Νέου Ελληνισμού*, ο.π., σ.

¹⁰³ Για το «Λόγο» του Σικελιανού η Ρ.Φ. Κικίλια επισημαίνει ότι : Ο Λόγος του, κατά πρώτον, είναι βέβαια τα λόγια του, αυτά που θέλει να απευθύνει στους ανθρώπους. Το αρχικό «Λ» το γράφει με κεφαλαίο γιατί θεωρεί πως τα λόγια του είναι θεία σαν τα λόγια του Χριστού, ο οποίος όμως, όπως παραδίδει στην αρχή του Ευαγγελίου του ο Ιωάννης, είναι και ο ίδιος Λόγος, Ρ. Φ. Κικίλια, *Ιερουσαλήμ*, ο.π., σ.336

λατρείες, προχωράει στο ομαδικό. Πράγματι αναφερόμενος στο «γιγάντιο σφυρηλάτημα» του Ποιητικού Λόγου στο δεύτερο ποίημα της σύνθεσης «Αντίκρισμα με τον Εαυτό μου» θα αφήσει τους μυστικούς τους οραματισμούς και θα στραφεί στο λαό, όπου έχει υποχρέωση να μεταδώσει τον «ακοίμητο της δημιουργίας του Ρυθμό» :

[...]

Και να μπρός μου, ξάφνου, το άσβηστο καμίνι
η ακατάφλογη της ζωής φωτιά!

Και να τέλος αντικρύ της η καρδιά μου
να χτυπάει μερόνυχτο στα στήθη μου σφυρί!

Κι ολόγυρά μου,
ω σκορπισμένο μέταλλο κι αδούλευτο,
ω τριγύρα μου καιρέ!

Ω μοναξιά μου,
μοναξιά μου δόκητη
κι ω πλήθος,
ω μεγάλο άπλαστο πλήθος
μπρός στόν ένα ακοίμητο της Δημιουργίας στα στήθη μου **παλμό!**

(ΛΒγ, «Αντίκρισμα με τον εαυτό μου», στ. 6-17)

Ο ποιητής κατορθώνει να αφουγκραστεί το Ρυθμό τόσο της ελληνικής Ιστορίας που κυοφορεί όλη η Γη ανά τους αιώνες, όσο και το κτύπημα της καρδιάς του Λαού του, άρα η έμπνευση έχει συντελεστεί. Ο ποιητής αντικρίζει τον εαυτό του μέσα από τους άλλους που όπως καθετί που ο Σικελιανός περιγράφει ενσωματώνονται στον ψυχισμό του ίδιου, καταλήγοντας «οι άλλοι» και «αυτός» να είναι μια ενότητα :

Να η τρανή, η προαιώνια
μυστικά θαμμένη Ενότητα βαθιά Σου!

Λύτρωσέ τη!

(ΛΒγ, «Το κατορθωμένο Σώμα», στ.73-74)

Συμπεράσματα

Καταλήγωντας θα φτάναμε στα εξής συμπεράσματα για την έννοια του Ρυθμού στο έργο του Σικελιανού.

Πρώτον η λέξη Ρυθμός συνδέεται στο Σικελιανό έργο με την γενικότερη κοσμοθεωρία του Σικελιανού. Ο Σικελιανός πίστευε ότι υπάρχει μια άλλη προσέγγιση του κόσμου πέρα των ρασιοναλιστικών ερμηνειών.¹⁰⁴ Πιστεύει ότι η ζωή δεν μπορεί να ερμηνευτεί μέσα από την επιστήμη και τις ορθολογιστικές διαδικασίες του σύγχρονου πολιτισμού, αλλά είναι ένα Μυστήριο που ο ποιητής σαν Μύστης μπορεί να αποκωδικοποιήσει. Στην εποχή του, όπως αναφέρει, «οι άνθρωποι έχουν χάσει την συνθετική ενόραση του ίδιου τους του εαυτού και παραπαίουν στο μαρτύριο του ηθικού και υλικού και πνευματικού διαμελισμού τους».¹⁰⁵ Ο Ρυθμός λοιπόν είναι η πηγή της ενέργεια των Πάντων που βρίσκεται σε κάθε εκδήλωση του Σύμπαντος και όποιος τον βιώσει μπορεί να τον μεταφέρει στην ποίηση του, συνθέτοντας ένα άρτιο ποίημα..

Δεύτερον η λέξη Ρυθμός την συναντάμε με συχνότητα από τις Συνειδήσεις και μετά, ενώ στα Πρώτα Ποιήματα του Σικελιανού (1902-1905) είναι λίγες οι αναφορές στον Αλαφροϊσκιωτο καμιά και στις Ραψωδίες του Ιονίου μόνο μία στο ποίημα «Ο γιαλός με τα γελάδια». Αρκετά συχνή χρήση του Ρυθμού βρίσκουμε στους Επίνικους Α' και αυτό εν μέρει δικαιολογείται γιατί γράφτηκαν ως πολεμικά εμβατήρια για τους Βαλκανικούς πολέμους και η λέξη ακολουθεί περισσότερο ένα εμπυχωτικό περιεχόμενο. Στις Συνειδήσεις η λέξη Ρυθμός εμφανίζεται με μεγαλύτερη συχνότητα καθώς είναι η περίοδος που ο Σικελιανός εκφράζεται με μια πιο μυστικιστική ποίηση. Ο Ρυθμός ξετυλίγει μια ολόκληρη κοσμοθεωρία του

¹⁰⁴ βλ., Πρόλογος του *ΑΒα*, ο.π., σ. 66 και 74

¹⁰⁵ βλ., Άγγελος Σικελιανός, *ΠΛβ'*, ο.π., σ. 182

Σικελιανού, όπως είδαμε, αλλά ταυτόχρονα οι Συνειδήσεις αποτελούν και μια καινοτομική προσπάθεια του Σικελιανού να ξεφύγει από τις κανονιστικές φόρμες της ποίησης και να δημιουργήσει ένα δικό του ελεύθερο στίχο.

Όπως επισημαίνει η Βογιατζόγλου, όπου εξετάζει λεπτομερέστατα τον ελεύθερο στίχο των Συνειδήσεων, ο Σικελιανός ποτέ δεν θέλησε να αποκαλύψει τις μετρικές του επιδιώξεις. Ο Πρόλογος του Λυρικού Βίου, που αποτελεί ένα corpus της κοσμοθεωρίας του, είναι γεμάτος από μεταφυσικούς όρους που μας δυσκολεύουν αντί να μας δια φωτίσουν. Στο ερώτημα «Τι να εννοούσε ο Σικελιανός όταν έγραφε ότι η ποίηση του υπακούει σε ένα «εσωτερικό εξελικτικό ρυθμό», η μελετήτρια απαντάει ότι γνωρίζοντας τις θεωρητικές του κατευθύνσεις ίσως να εννοούσε ότι ο ρυθμός που επιλέγει να στηρίζει την ποίησή του δεν υπακούει σε κανονιστικά σχήματα (ισοσυλλαβία των στίχων, αυστηρή στροφική οργάνωση, αυστηρή τήρηση του μέτρου, ομοιοκαταληξία) και ακολουθεί την ποικιλομορφία των αισθημάτων της ίδιας της ζωής όπως αυτή εγγράφεται στην ποιητική του «συνείδηση».¹⁰⁶ Το ίδιο υποστηρίζει και ο Δ. Κόκορης γράφοντας ότι στον Πρόλογο του «Λυρικού Βίου», φωτίζεται το ιδεολογικό μέρος των ποιητικών συνθέσεων του Σικελιανού. Ο Σικελιανός, καταλήγει, διακρίνεται για τις συγκεκριμένες ιδέες του που επιθυμεί να τις προβάλλει και με την ποιητική πρακτική του.¹⁰⁷ Ο Μ. Αυγέρης, για το ίδιο θέμα αναφέρει: Μια θέρμη συνεπαίρνει τον κόσμο του Σικελιανού. Την πνοή αυτή ο ποιητής την ονομάζει «της γης το πνεύμα» ή το «πνεύμα της ζωής». Η ίδια πνοή συνεπαίρνει και τον ίδιο και του δίνει τη μυστικοπαθή αίσθηση, πως το πνεύμα του βρίσκεται σ' ανταπόκριση με το παγκόσμιο πνεύμα, πως ο ρυθμός του ποιητικού του λογισμού «ενώνεται» με τον άναρχο ρυθμό του παντός». ¹⁰⁸ Ο Θ. Ξύδης,

¹⁰⁶ Α. Βογιατζόγλου, *Η μεγάλη Ιδέα του Λυρισμού*, ο.π., σ.39

¹⁰⁷ Δ. Κόκορης, Άγγελος Σικελιανός: Μετρική Ποικιλομορφία και Ιδεολογικό Σύμπαν., Πόρφυρας, τχ. 66, (Οκτώβριος 1993), σ.56

¹⁰⁸ Μ. Αυγέρης, *Άγγελος Σικελιανός*, Αθήνα 1966, σ.23

επισημαίνοντας τη μεγάλη μορφική και ρυθμική ποικιλία του Σικελιανού, αναφέρει ότι η κίνηση και ο ρυθμός χαρακτηρίζει την ποίησή του Σικελιανού. Ανήκει, κατά τον μελετητή, στον ίδιο συνδυασμό της ποιήσεως και της μουσικής για την έκφραση ιδεών και συναισθημάτων.¹⁰⁹ Ο ρυθμός του Σικελιανού, αναφέρει ο Ξύδης, περισσότερο ανήκει στην αρμονία που ο ποιητής έχει ενδιάθετη και όχι μόνο δεν είναι ανεξάρτητος από το ποιητικό νόημα κάθε φορά, αλλά συσχετίζεται στενά με αυτό. Γεννιέται ο ρυθμός μαζί με το ποίημα, υπακούοντας στην πηγαία έμπνευσή του. Ο Σικελιανός όχι μόνο κάνει ανακαίνιση του νεοελληνικού στίχου με πολύ παλμό, αλλά αναπλάθοντας τις παραδομένες μορφές του στίχου μας δίνει νέους συνδυασμούς στιχουργίας, καινούργιες μετρικές κατακτήσεις.¹¹⁰

Καταλήγουμε ότι ίσως η εμφάνιση της λέξης «Ρυθμός», στην ποίηση του Σικελιανού, έχει συμβολικό χαρακτήρα και ταυτίζει την ποιητική πρακτική του με τους ιδεολογικούς του προσανατολισμούς.¹¹¹ Από την τεχνική πλευρά λοιπόν η λέξη σημαίνει το σπάσιμο της παραδοσιακού έμμετρου λόγου, όπως είδαμε στις «Συνειδήσεις», και την αναζήτηση του Ρυθμού στην επαφή με την μορφή της άμεσης εμπειρίας, από Ιδεολογική σηματοδοτεί την προτεραιότητα του ενστίκτου για τη δημιουργία ενός ποιήματος εναντίον της ορθολογισμού που επέβαλλε η εποχή του.¹¹² Οι αντιλήψεις αυτές παράξενες στον σημερινό αναγνώστη αποτελούσαν για την εποχή εκείνη μια επαναστατική πρόταση που στον Σικελιανού έβρισκε επαλήθευση τόσο στον προσωπικό τρόπο ζωής του, όσο και στην ποιητική του τεχνική. Στην μεταγενέστερη χρονικά, Συνείδηση της Προσωπικής Δημιουργίας ο Σικελιανός χρησιμοποιεί την λέξη Ρυθμός αποφορτισμένη από τις φιλοσοφικές του δοξασίες, και με μια φωνή που ο χρόνος έχει μαλακώσει θα περιγράψει την μοναξιά

¹⁰⁹ Θ. Ξύδης, *ο.π.*, σ.46-47

¹¹⁰ Θ. Ξύδης, *ο.π.*, σ.323

¹¹¹ Λ. Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, *ο.π.*, σ. 238

¹¹² Όπως παρατηρεί ο Μ. Αυγέρης « Η ρομαντική ορμή σπάει τις περισσότερες φορές όλα τα καλούπια και παρασέρνει κάθε γενικό αρχιτεκτονικό σχέδιο », Μ. Αυγέρης, *ο.π.*, σ.27

του και θα αποδεχτεί ότι ανήκει στους λίγους που κατάλαβαν τον δημιουργικό ρυθμό. Οπως αναφέρει και ο Κ. Παράσχος : Ασύγχρονοι στα μάτια των «ανθρώπων όχι γιατί τάχα δεν συνδέονται πρώτοι με το πρόβλημα της εποχής μας, αλλά γιατί μέσα τους ο χρόνος αντιπροσωπεύεται από ένα άπειρα πλατύτερο ρυθμό, ακατανόητα γοργό ή βραδύ στη αίσθηση των άλλων, οι ποιητές είναι οι ασκητές που έχουν την «απόρρητη συναίσθηση» της τεράστια ρύθμισης του εγώ μας με την κίνηση όλων ανεξαιρέτα των όντων.¹¹³

Γιατί βαθιά μου δόξασα και πίστεψα τη γη
και στη φυγή δεν άπλωσα τα μυστικά φτερά μου,
μα ολάκερων ρίζωσα το νου μου στη σιγή,
να που και πάλι αναπηδά στη δίψα μου η πηγή,
πηγή ζωής, χορευτική πηγή, πηγή χαρά μου

Γιατί ποτέ δε λόγιασα το πότε και το πως,
μα βύθισα τη σκέψη μου μέσα στην Ασάν ώρα,
σα μέσα της να κρύβονταν ο αμέτρητος σκοπός,
να τώρα, που η καλοκαιρία τριγύρω μου είτε μπόρα,
λάμπει η στιγμή ολοστρόγγυλη στο νου μου σαν οπώρα,
βρέχει απ'τα βάθη τ' ουρανού και μέσα μου ο καρπός!...

8

Γιατί δεν είπα : «Εδώ η ζωή αρχίζει, εδώ τελειώνει...»
μα « Αν είν'η μέρα βροχερή, σέρνει πιά πλούσιο φως...
μα κι ο σεισμός βαθύτερη τη χτίση θεμελιώνει,
τι ο ζωντανός παλμός της γης που πλάθει είναι κρυφός...»
να που, ό,τι στάθη εφήμερο, σα σύγγεφο αναλιώνει,
να που κι ο μέγας Θάνατος μου γίνηκε αδελφός!...

17

(ΛΒβ, σ.149)

¹¹³ Κ. Παράσχος, «Σύγχρονοι Έλληνες Λογοτέχναι : Άγγελος Σικελιανός», *Νέα Εστία*, τόμος 17^{ος}, τχ.196, (Φεβρ.1935), σ.176-177

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

- Λυρικός Βίος τόμος Στ'

Πριν από τον Αλαφροϊσκιωτο :

«Satyricum II», στ. 1

«Satyricum III», στ.1

«Ειδυλλιακά I», στ. 3

«Ο αστερισμός των ύμνων», στ.25

Στο «Χωρίς τίτλο III» στ.14 [παλμός]

Στο « Χωρίς τίτλο IV» στ.1

Στα Ποίηματα Ανέκδοτα

«Ευκή (1928), στ. 1, [παλμός]

A, ζυμωμένη ως Σ'ήξερα...(1936), στ.5

- Λυρικός Βίος τόμος Α'

Στον «Αλαφροϊσκιωτο» δε συναντάμε καμιά φορά ρητά τη Λέξη Ρυθμός εκτός από τις «Ραψωδίες του Ιονίου», στο ποίημα «Ο Γιαλός με τα Γελάδια», στ.7

- Λυρικός Βίος τόμος Β'

Επίνικοι Α' (1912-1913)

Εισόδια [παλμό]

«Θεσσαλία IV», στ. 50 και 56

«Διθύραμβος I», στ. 31

«Διθύραμβος II», στ. 8

«Ρυθμός και Ναός», στ.83

Νέκρια Α' (1910-1925)

«Ωδή στο Βαλαωρίτη», στ.66 [παλμός]

Αφροδίτης Ουρανίας

«Ύμνος του Μεγάλου Νόστου», στ. 9 , 45, 93 [παλμός]

«Στα κρύα Νερά στους Πενταυλούς», στ. 20

«Το τραγούδι της Καλυψώς», στ.37 [παλμός]

«Προσευχή», στ.14, [παλμός]

«Γιατί βαθιά μου δόξασα», στ.15 [παλμός]

- **Λυρικός Βίος τόμος Γ'**

Η Συνείδηση της Γης μου

«Ταξιδεύω με το Δίονυσο», στ.29,37

«Ηρακλής», στ.45

Η Συνείδηση της Φυλής μου

«Κρυφή Ιλιάδα», στ.162 [παλμοί]

Η Συνείδηση της Γυναίκας

«Τέλειος Πόθος», στ.126 και 150

«Διοτίμα», στ.15,129,142,155,175

Η Συνείδηση της Πίστης

«Η μετάληψη του Ελευσίνιου Κυκεώνα», στ.60

«Αντρίκειο Βάφτισμα», στ.100

«Δεκάτη Μούσα», στ.99 [παλμός]

Η Συνείδηση της Προσωπικής Δημιουργίας

«Αντίκρισμα με τον εαυτό μου», στ. 55 [ρυθμικό]

«Απόλλων Διονυσόδοτος», στ.62

«Το κατορθωμένο Σώμα», στ.19
στ.64 [παλμός]

- ***Λυρικός Βίος, τόμος Δ'***
Μήτηρ Θεού

«Άσμα ΙΙΙ», στ.43 [παλμός]

Πάσχα των Ελλήνων

«Καθαρμοί», στ. 132

«Η φυγή», στ.70 [παλμό]
στ.201[παλμό]

«Ο Δωδεκαετής», στ.88 [παλμός]
στ.170 [παλμός]

Δελφικός Λόγος
«Άσμα IV», στ. 4,7,39,139,147-148

- *Λυρικός Βίος, τόμος Ε'*

Νέκρια Β' (1930-1945)

«Παλαμάς», στ.25 [παλμός]

Ορφικά

«Δαίδαλος», στ.78

«Αττικό», στ.16

Τμεροι

«Φθινόπωρο 1936», στ.42,63,,84

«Γράμματα I», στ.83 [παλμός]
στ.91 [παλμός]
στ.102

«Γράμματα III», στ.26

«Γράμματα IV», στ.21

«Αφαία», στ.6

«Μελέτη Θανάτου», στ.84

«Μέγιστον Μάθημα», στ.88
στ.130 [παλμό]

Επίνικιοι Β' (1940-1946)

«Στυγός Όρκος», στ.67

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

- ΛΒα= Λυρικός Βίος, τόμος Α', Αθήνα 1999 (Πρόλογος του Ποιητή-Αλαφροϊσκιωτος-Ραψωδίες του Ιονίου)
- ΛΒβ= Λυρικός Βίος, τόμος Β', Αθήνα 1981, Λυρικά Ι (Δελφικός Ύμνος- Επίνικοι Α'- Νέκυια Α'- Σονέτα- Αφροδίτης Ουράνιας)
- ΛΒγ= Λυρικός Βίος, τόμος Γ', Αθήνα 1992, Πρόλογος στη Ζωή (Η Συνείδηση της Γης μου- Η Συνείδηση της Φυλής μου- Η Συνείδηση της Γυναίκας- Η Συνείδηση της Πίστης- μεταγενέστερο – Η Συνείδηση της Προσωπικής δημιουργίας)
- ΛΒδ= Λυρικός Βίος, τόμος Δ', Αθήνα 1997 (Μήτηρ Θεού- «Το Πάσχα των Ελλήνων- Δελφικός Λόγος»)
- ΛΒε= Λυρικός Βίος, τόμος Ε', Αθήνα 1978 Λυρικά (Σειρά δεύτερη : Νέκυια Β'- Ορφικά- Ύμεροι- Επίνικοι Β')
- ΛΒστ= Λυρικός Βίος, τόμος ΣΤ', Αθήνα 1969, (Άγνωστα και ανέκδοτα ποιήματα)

ΑΡΘΡΑ

- Βογιατζόγλου Αθηνά, «Ο Σολωμός του ώριμου Σικελιανού», *Αντί*, τχ. 749, (Νοέμβριος 2001)
- Βογιατζόγλου Αθηνά, «Ταξιδεύω με τον Διόνυσο» : μια εισαγωγή στην ποιητική των Συνειδήσεων του Σικελιανού», *Μαντατοφόρος*, τχ.39-40, (1995)
- Γαραντούδης Ευριπίδης, «Ο Σικελιανός και ο D' Annunzio», *Αντί*, τχ.749, (Νοέμβριος 2001)
- Γαραντούδης Ευριπίδης, «Σικελιανός και Ντ' Αννούτσιο- Η ρυθμική επίδραση του Laus Vitae στον Αλαφροϊσκιωτο», *Νέα Εστία*, τχ.1740, (Δεκ. 2001)
- Γιαννακοπούλου Λιάνα, «Η γλυπτική στην ποίηση του Σικελιανού», *Αντί*, τχ.749, (Νοέμβριος 2001)
- Γκρέκου Αγορή, «Τα πρώτα νεανικά ποιήματα του Αγγέλου Σικελιανού», *Αντί*, τχ.749, (Νοέμβριος 2001)
- Κατσιγιάννη Άννα, «Μορφικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελληνική ποίηση του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα (Συνοπτικό διάγραμμα)», *Παλίμψηστον*, τχ. 5, Ηράκλειο 1987
- Κατσίμπαλης Γ.Κ., «Βιβλιογραφία Α. Σικελιανού (Συμπλήρωμα), *Νέα Εστία*, Χριστούγεννα 1952
- Κόκορης Δημήτρης, «Άγγελος Σικελιανός : Μετρική ποικιλομορφία και Ιδεολογικό Σύμπαν», *Πόρφυρας* 66, (Οκτώβριος 1993)

Ντουνιά Χριστίνα, «Άγγελος Σικελιανός και το παράδειγμα του Ουώλτ Ουίτμαν», *Νέα Εστία*, τχ. 1740, (Δεκέμβριος 2001)

Σικελιανός Άγγελος, « Η Φύση και η αποστολή του Λυρισμού, *Νέα Εστία*, τόμος 108^{ος}, τχ. 1281, (Νοέμβριος 1980)

Ταρσούλη Αθηνά, «Ανέκδοτα γράμματα του Συρρέ στον Σικελιανό», *Νέα Εστία*, τόμος 50^{ος}, τχ.576, (Ιούλιος 1951)

Κ. Παράσχος, «Σύγχρονοι Έλληνες Λογοτέχναι : Άγγελος Σικελιανός», *Νέα Εστία*, τόμος 17^{ος}, τχ.196, (Φεβρουάριος 1935)

Τσαρλαμπά Κακλαμάνη Βιβέτ, «Κωστής Παλαμάς- Άγγελος Σικελιανός», *Νέα Εστία*, τόμος 134, τχ. 1595, (Χριστούγεννα 1993)

Φράγκου – Κικίλια Ρίτσα, «Giordano Bruno- Άγγελος Σικελιανός «Ο Αδρότερος Ανδρισμός», *Αντί*, έτος 28^ο, τχ. 749, (Νοέμβριος 2001)

ΒΙΒΛΙΑ

- Αυγέρης Μάρκος, *Άγγελος Σικελιανός*, Θεμέλιο, Αθήνα 1966
- Βαγενάς Νάσος, *Ο ποιητής και ο χορευτής*. Μια εξέταση της ποίησης και της ποιητικής του Σεφέρη, Κέδρος, Αθήνα 1979
- Βαγενάς Νάσος, *Η ειρωνική γλώσσα*. Κριτικές μελέτες για τη νεοελληνική γραμματεία, Στιγμή, Αθήνα 1976
- Βάρναλης Κώστας, *Ποιητικά - Πεζός Λόγος*, Κέδρος, Αθήνα 1956
- Βουτιερίδη Ηλία, *Ο ρυθμικός Λόγος στη Νεοελληνική Λογοτεχνία*, Αθήνα 1971
- Βουτιερίδη Ηλία, *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (1000-1930)*, Παπαδήμα, Αθήνα 1976
- Beardsley M.C, *Ιστορία των αισθητικών θεωριών*, Νεφέλη, Αθήνα 1989
- Βογιατζόγλου Αθηνά, *Η Μεγάλη Ιδέα του Λυρισμού*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999
- Δημαράς Κ.Θ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Ίκαρος, Αθήνα 1985
- Δημαράς Κ.Θ., *Κωστής Παλαμάς*. Η πορεία του προς την τέχνη, έκδοση Β', Ίκαρος, Αθήνα 1962
- Ζηλεμένος Κώστας, *Τριλογία του Παλαμικού έργου*, Αθήνα 1960, σ.105
- Καζαντζάκης Νίκος, *Ταξιδεύοντας- Αγγλία*, Εκδ. Ε. Καζαντζάκη, Αθήνα 1965
- Κατσιμπαλης Γιώργος, *Βιβλιογραφία Α. Σικελιανού*, Εκδοτική εταιρεία Α.Ε, Αθήνα 1946
- Καραντώνης Αντρέας, «Εισαγωγή», στην ανθολογία *Παλαμάς- Σικελιανός-Καβάφης*, τόμος 25, Βασική Βιβλιοθήκη «Αετού», Αθήνα 1955
- Κήλυ Εντμουντ, *Μύθος και Φωνή στη σύγχρονη ελληνική ποίηση*, στιγμή, Αθήνα 1987
- Εύδης Θεόδωρος, *Άγγελος Σικελιανός*, Ίκαρος, Αθήνα 1979
- Πολίτης Λίνος, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1980
- Πρεβελάκης Παντελής, *Α. Σικελιανός. Τρία Κεφάλαια βιογραφίας κ' ένα πρόλογος*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1984
- Σαββίδης Γ.Π., *Πάνω νερά*, Ερμής, Αθήνα 1973

Sherrard Philip, *Δοκίμια για τον νέο Ελληνισμό*, Εκδ. Αθηνά, Αθήνα 1971

Συρρέ Ε, *Οι Μεγάλοι Μύσται*, Ενωμένοι Εκδότες, Αθήνα 1962

Σαχίνης Απόστολος, *Η πεζογραφία του Αισθητισμού*, Εστία, Αθήνα 1981

Φράγκου- Κικίλια Ρίτσα, *Άγγελος Σικελιανός. Βαθμίδες Μύησης*, Πατάκη, Αθήνα 2002

Χουρμούζιος Αιμίλιος, *Ο Παλαμάς και η εποχή του*, τόμ. Α', Αθήνα 1944